

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzcüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 703-746

XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi The Architecture in Van Between the XVI-XIX. Centuries

• Şahabettin ÖZTÜRK*

* Dr. Öğr. Üyesi., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van/Türkiye. Asst. Prof., Van Yüzcüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Director of Restoration Programme, Van/Turkey, sahozturk13@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6979-3342

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
17/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
13/04/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Öztürk, Ş. (2021). XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 703-746

Citation: Öztürk, Ş. (2021). The Architecture in Van Between The XVI-XIX. Centuries *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 703-746

Öz

Van İli, taşıdığı stratejik konumdan dolayı doğu ile batı ticaret ve kervan yolları üzerinde yer almaktadır. Son derece önemli bir coğrafi konuma sahip olan Van İli ve çevresine hakim olan her uygarlık başta dini eserler olmak üzere, sivil ve askeri mimari yapılar inşa etmiştir. Birer tarihi belge niteliğinde olan mimari yapılar, inşa edildikleri dönemin ekonomik, siyasi, kültürel ve mimari seviyesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Van İli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine XVI. yüzyılın ortalarında girmiştir. XVI. ve XIX. yüzyıl içerisinde inşa edilen Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin bir yansıması olarak, özellikle Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nde gelişerek devam etmiştir. Bölge mimarisinin gelişmesinde yerel kaynaklar ve iklim koşulları dışında doğu sınır komşusu İran Büyük Selçuklu mimarisinin izlerini görmek mümkündür. Eski Van Şehri'nin doğu, batı ve güneyi çift sıra surlarla kuzeyi ise tarihi Van Kalesi'nin sarp kayalıkları ile çevrelenmiştir. Kale ve şehirde oluşan mimari yapılar form, fonksiyon ve yapıım özellikleri bakımından farklı ve homojen olmayan bir şekilde inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Van şehri, Van Kalesi, kent mimarisi.

Abstract

The city of Van located on the east and west trade and caravan routes is strategically positioned at the intersection of major geopolitical interests. Each civilization that had dominated the significant Van City and its environs had built religious, civic and military structures. These structures give important clues about economical, political, cultural and architectural milieu that they were built in. The city of Van was conquered by Ottomans in the mid-XVI. century. The built environment created between XVI. and XIX. centuries bears the political, economical and cultural reflections of Ottoman State. Also, Iran's Great Seljuk state's architecture affected the architecture in Van enormously besides local sources. Surrounded with walls from east, west and north, ancient Van City's northern part had been endowed with Van Castle built on natural bedrock. Architectural heritage of Van consisting of the Castle and other structures were built diversely and non-uniformly regarding form, function and construction qualities.

Keywords: Old city of Van, Van Castle, urban architecture.

Giriş

Ülkemizin doğu sınır bölgesinde yer alan Van İli ve çevresi, taşıdığı stratejik yapıdan dolayı önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bölgenin doğu ile batı ticaretinin, İpekyolu ve kervan yolları üzerinde yer alması, sınır bölgesinde olmasının yanı sıra iklim özellikleri bakımından Van Gölü'nün olumlu etkisi ile ılıman iklim özelliklerine sahiptir. Van bölgesinin yapılaşması M.Ö. 900 yılında Urartulardan günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir (Erzen, 1986).

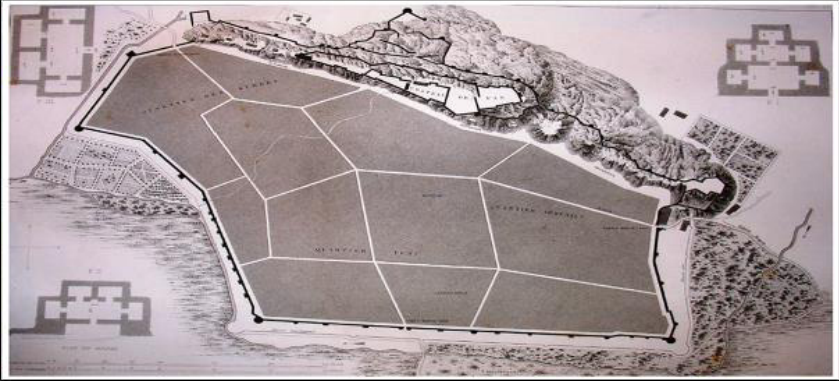
Bölgeye hakim olan her uygarlık, başta dini olmak üzere, sivil ve askeri mimari yapılar inşa etmiştir. Birer tarihi belge niteliğinde olan bu mimari eserler, inşa edildikleri dönemin ekonomik, siyasi, kültürel ve mimari seviyesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Dini ve askeri yapılarda daha çok taş malzeme ve ilgili yapıım teknikleri, geleneksel sivil mimaride ise kerpiç, bat ve tuğlanın kullanıldığı bir mimari gelişerek devam etmiştir. Orta Çağ'da oluşan mimari yapılaşma İran Büyük Selçuklu Türk mimarisinin etkisi ile Anadolu'daki ilk örnekleri Van ve çevresinde başta geleneksel mimari olmak üzere, diğer tüm mimari yapılarda görmek mümkündür. Bu mimari oluşum ve tarihi gelişmeler batıya doğru iklim ve malzeme yapısına bağlı olarak değişerek, tüm Anadolu'yu etkisi altına almıştır.

Van İli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak XVI. yüzyılın ortalarında girmiştir. Van merkez ve çevresinde inşa edilen her tür yapıda Osmanlı klasik mimarisinin izlerini, XVII. yüzyılın sonlarına kadar görmek mümkündür. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde oluşan siyasi, ekonomik ve kültürel hareketlilik mimariyi de etkilemiştir. Dönemin mimari oluşum ve gelişimi Eski Van Şehri

merkez olmak üzere, özellikle Gevaş (Öztürk, 2016: 1-8), Hoşap (Top, 1998), Erciş (Uluçam, 2000) yerleşim alanlarındaki mimariye, geçiş ve ulaşım güzergâhlarında ise han ve su (Öztürk, 2002) yapılarında ortaya çıkmıştır. Van ve çevresinde çevresinin XVI. ve XIX. yüzyıllar arası gelişen bölge mimarisinin izlerini tarihi Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nde görmek mümkündür.

1. Van Kalesi

Van Kalesi, Urartu Devleti'nin başkenti Tuşba'nın kalesi olarak inşa edilmiştir. Urartu Devleti'nin M.Ö. VI. yüzyılda yıkılmasından sonra kale ve çevresinde XI. yüzyıla kadar Pers Kralı Kserkses yazıtı dışında kalede herhangi onarım ya da mimari kalıntı ve iz bulunmamaktadır. Ortaçağ'da Selçuklu döneminde Ahlatşahlar ile birlikte kale her tür saldırıya karşı güvenli hale getirilerek, günümüzdeki yapısal durumunu ise Osmanlı döneminde almıştır (Erzen, 1986: 27; Tarhan, 2000: 191,192).

Şekil 1. Eski Van Şehri ve Kalesi Vaziyet Planı (Charles Texier 1852)

Van Kalesi 1534 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra, kalenin dış ve iç kale olarak tahkimatı yeniden ele alınmıştır (Günel, 1993: 33; Kılıç, 1997: 20; Uluçam, 2000: 16; Belli, 2007: 412-423). Osmanlı Mühimme Defterleri'nden anlaşılacağı üzere, gerek yukarı kale ve aşağı kale olarak iki grupta değerlendirilerek mimari yapılarının farklı zamanlarda inşa ve onarımlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle dış kale surlarının içten ve dıştan taş duvarla örülmesi 1568-72 yılları arasında Hüsrev Paşa'nın Van Beylerbeyliği zamanında gerçekleştirilmiştir. Kaledeki imar, onarım ve tahkimatlar daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir (Top, 2010: 197-199; Kılıç, 1997: 201-207). Kale ve şehirdeki

bilimsel arkeolojik kazı çalışmaları İstanbul Üniversitesi öğretim elemanlarının katılımı ile 1987-91 yılları arasında yapılmıştır (Tahran, 2000: 194).

Şekil 2. Eski Van Şehri ve Kalesi
(Kala-i Sengi Van Topkapı Sarayı Arşivi)

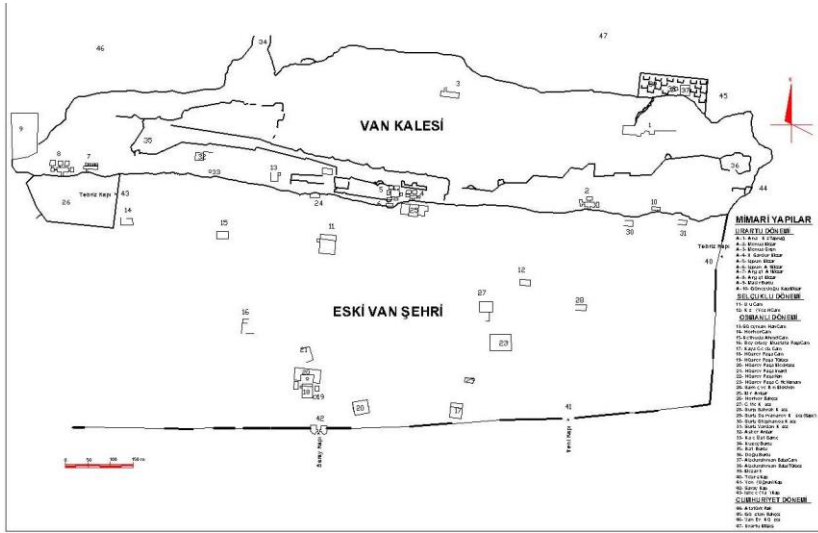

Şekil 3. Van Kalesi ve Eski Van Şehri
Uydu Görünüşü

(Kala-i Sengi Van Topkapı Sarayı Arşivi) Uydu Görünüşü

Van Gölü'nün doğu bölümünde bulunan Van Kalesi yekpare kalker bir kayalık üzerinde farklı dönemlerde inşa edilen yapılar ile şekillenmiştir. Yaklaşık 1.800.00 m. doğu-batı, 80.00 m. kuzey-güney istikametinde ve 80.00 m. yüksekliğindeki Van Kalesi, iç ve dış kale olarak biçimlenmiştir (Şekil 1-3). Kaleye ulaşım sağlayan iki yoldan biri güneydeki Van Kalesi'nin sarp kayalığı üzerindeki su sarnıcına iniş ve çıkış 268 adet kayaların oyulması ile oluşan merdivenli yoldur. Kaleye ulaşım sağlayan diğer yol ise batıda yer almaktadır. Moloz taş döşemeli bu yol, doğu yönde uzanmakta, doğudaki birinci kademeye doğru ilerlerken, ikinci kademeye uzanmak için batı yöne kıvrılarak devam etmektedir (Şekil 1-3).

Batı hendeğinden hemen sonra iç kaleye geçişi sağlayan sivri kemerli kapı açıklığı 2.85 m.'dir. İç kale genel olarak dört bedenden oluşmaktadır. Birinci beden, iç kaleyi tahkim eden duvarlardan kuzey batıdaki ilk kapının güneyindeki burçtan sonra kuzeydoğuya doğru kayalıkların üzerinden aşağıya doğru inmektedir.

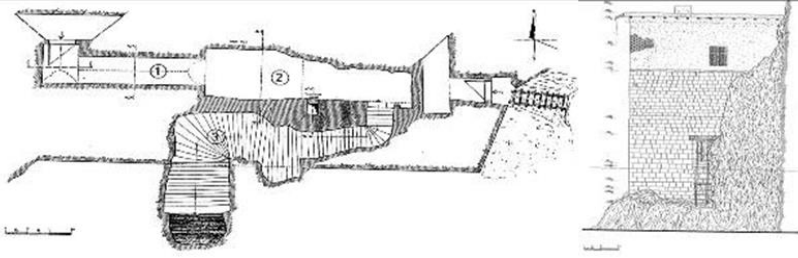
Şekil 4. Van Kalesi ve Eski Van Şehri Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Aşağı kesimde doğuya doğru uzanıp, kuzeydoğusundaki bir burçtan itibaren güneye doğru tekrar yükselmekte ve ikinci bedenle birleşmektedir. İkinci beden, batı hendeği hizasında kurulmuş olan birinci kapıdan itibaren doğuya doğru uzanan tahkimat kaleye çıkış sağlayan yolu takip ederek doğu hendeğine kadar devam etmektedir (Şekil 1-4).

Üçüncü beden, bunun batı tarafını hendek hizasında kurulmuş olan birinci kapıdan itibaren kayalıklar üzerinde hafif güneybatıya doğru uzanan duvar oluşturmaktadır. Bedenin kuzey duvarını büyük burçtan doğuya doğru uzanan duvar, kuzeydoğuya kavis yaparak devam etmektedir. Kuzeye iki kademelenme ile kaleye çıkış sağlayan yolu takip ederek doğu istikametinde devam eden duvar yolun sonunda güneye dönerek sonlanmaktadır. Dördüncü beden ise, ikinci kapıdan itibaren doğuya doğru genişleyip kalenin en üst kesimini oluşturmaktadır. Batı kesimini kuzeyden doğu-batı doğrultusunda uzanan 70.00 m'lik bir taş duvar sınırlandırmaktadır. İçerisinde kerpiç yapı kalıntılarının bulunduğu bu kesime batıdan sivri kemer açıklıklı bir kapıdan girilmektedir (Öztürk, 2007), (Şekil 1-4).

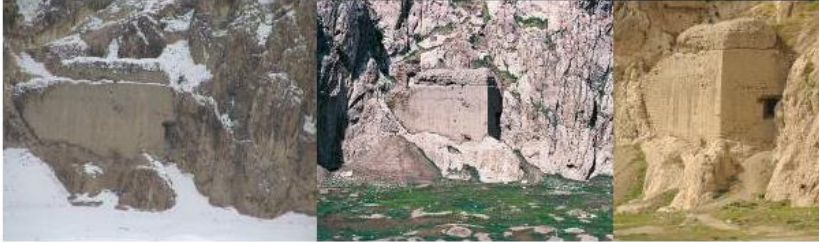
1.1. Askeri Kule ve Sarnıç

Van Kalesi'nin kuzeyine bitişik olan Askeri Kule ve Sarnıç, Eski Van Şehri'nin kuzey orta bölümde yer almaktadır (Şekil 4,6,7).

Şekil 5,6. Sarnıç Planı ve Doğu Cephesi (Ş. Öztürk)

Sarnıcın, kerpiçten inşa edilen düz toprak damlı bölümü ise Ortaçağ'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre kaya merdivenlerinin alt kesiminde payanda işlevi gören tuğla duvar, Selçuklu döneminde; diğer düzgün kesme taş ve kerpiç beden duvarları, rampa ve tonozlu galerilerin ise Osmanlı döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Sarnıca ait tek belge, İstanbul Topkapı Sarayı'ndaki Eski Van Şehri minyatürüdür (Şekil 2). Burada "Bin Merdivenler" adıyla sarnıç gösterilmiştir. Sarnıç zemin katın oturduğu arazinin yapısına göre şekillenmiş, doğu-batı doğrultusunda uzanan dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kat ise zemin katın üzerinde doğu-batı istikametinde bir mekândan meydana gelmiştir. Üçüncü kat ise, kaleye çıkış yolu olup kaya merdivenleri şeklindedir. Sarnıcın giriş kapısından yaklaşık 75.00 m. yükseklikteki kalenin üst kısmına, 268 adet doğal kaya merdiveni ile ulaşılmaktadır (Öztürk, 2001: 87-93), (Şekil 7-9).

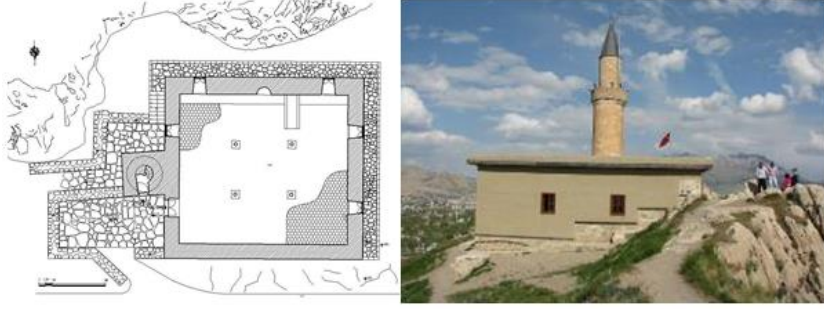
Şekil 7-9. Sarnıç Güney ve Güneydoğu Görünüşleri (Ş. Öztürk)

1.2. Süleyman Han Camii

Van Kalesi'nin adeta simgesi konumunda olan Süleyman Han Camii, kalenin en üst kısmında yer almaktadır. Yapı topografik olarak oldukça değişken olan arazi üzerinde şekillenmiştir. Süleyman Han Camii'nin doğusu iç kale giriş kapısı, güneyi uçurum, batısında kale üst sarnıcı ile çevrelenmiştir (Şekil 4-10,11). 10.70x11.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak inşa edilen caminin doğusuna bitişik olarak inşa edilen kare planlı minare yer almaktadır. Camiye ait

inşa kitabesi bulunmamaktadır. Tuhfetü'l Mimari adlı yazılı kaynaktan caminin mimarının Mimar Sinan olduğu belirtilmiş ancak, daha sonra Mimar Sinan isminin üzeri yazarı tarafından çizilmiştir (Uluçam, 2000: 25,26).

Süleyman Han Camii ilk esaslı onarım çalışmaları Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi sırasında (H.940 M.1533-4) Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Cami, hakkında diğer önemli bir belge ise Topkapı Sarayı Arşivi Elyazmaları kataloğunda (E. 9487) “*Sergü Van*” adıyla kayıtlı bulunan XVII. yüzyıla ait Van Kalesi ve Eski Van Şehir planıdır (Öztürk, 2011). Cami iç mekânının güney beden duvarının ortasına 1.00 m genişliğinde 0.65 m. derinliğinde oldukça sade inşa edilmiş mihrap nişi bulunur. Caminin girişi doğu yönde bulunan minare 3.05x3.17 m. ölçülerindeki kare kaide üzerinde kesme taştan silindirik gövdelidir. Silindirik gövde 6.62 m. yükseklikten itibaren mukarnas altlıklı şerefeye geçiş yapmaktadır.

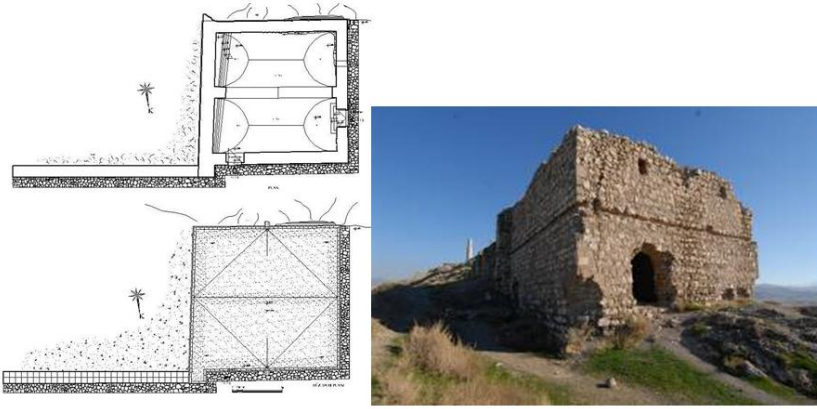

Şekil 10,11. Süleyman Han Camii Planı ve Batı Görünüşü (Ş. Öztürk)

Minarenin zeminden yüksekliği 14.24 m.'dir (Şekil 4,10,11). Tamamıyla kerpiç malzeme kullanılarak ve geleneksel bölge sivil mimarisi yapım teknikleri ile inşa edilen cami düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Süleyman Han Camii, Van Valiliği tarafından 2010 yılında onarımı aslına uygun olarak yapılarak günümüzde ibadete açıktır (Öztürk, 2012: 39-44).

1.3. Askeri Ambar

Van Kalesi'nin üst bölümünde bulunan ambar, iç kalenin orta bölümünde bulunur. Yapı arazinin topografik yapısından kuzeye 15° açı yapacak şekilde zemine yerleştirilmiştir (Şekil 4,12-14). Ambarın batısında Van Kalesi'nin üst batı burcu, doğusunda su sarnıcı ile Süleyman Han Camii, kuzeyinde ise iç kalenin patika yolu bulunmaktadır.

Şekil 12-14. Akeri Ambar Zemin Kat, Örtü Planı ve Kuzeybatı Görünüşü (Ş. Öztürk)

Ambarın inşa tarihi kesin olarak belli değildir. Yapının genel mimarisi, malzemesi, duvar örgü tekniği ve diğer mimari özellikler dikkate alındığında, XVI. yüzyılın sonu ya da XVII. yüzyıl ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk, 2002: 31-33). Ambara giriş kuzeyden tek kanatlı, batıdan ise çift kanatlı iki kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Yapı iç mekân 11.15x10.90 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. İç mekânın üzeri iki adet birbirine benzer doğu batı yönünde devam eden, yarıçapı 3.30 m. tuğla örgülü sivri beşik tonoz ile aşılmaktadır. İki bölümü birbirinden ayıran sivri beşik tonozlar ortadan bir sivri kemer ile ayrılmaktadır. Yapının batı ve güney duvarları zeminden itibaren yaklaşık 1.50 m. doğal kaya ile yükselerek taş duvar olarak devam eder.

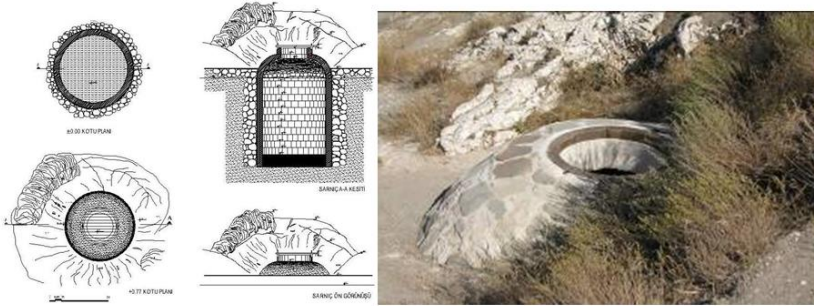
Yapının doğu cephesi arazinin eğiminden dolayı tamamen kaya zemine gömülüdür. Ambarın kuzey cephesinde 1.25 m. genişliğinde yuvarlak basık kemerli bir kapı yer almaktadır. Kuzey cephe 12.50 m. uzunluğunda, 8.65 m. yüksekliğinde olup cephe zeminden 5.15 m. yükselerek 0.15 m. kalınlığındaki ahşap hatıl ile çevrilidir. Kuzey cephenin doğu köşesi 1.00 m. dışa taşkın iki kademe ile zeminden yükselip, istinat duvarı ile bütünleşmektedir. İstinat duvarı oldukça yalın, 13.75 m. uzunluğunda 6.55 m. yüksekliğindedir. Batı cephenin üst kısmında yer alan iki adet 0.35x0.65 m. ölçülerindeki tuğla örgülü yuvarlak kemerli pencere cepheye hareketlilik kazandırmaktadır (Öztürk, 2002: 33-38), (Şekil 12-14).

1.4. Kale Üstü Sarnıcı

Sarnıç, tarihi Van Kalesi'nin üst kısmının güneybatı bölümünde bulunur. Oldukça engebeli bir alandaki yapının, batısında askeri ambar yer almaktadır. Sarnıca ait kitabe yoktur (Şekil 4,15-17). Sarnıcın genel yapısı, mimari özelliği ve diğer teknik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda XVI. son çeyreği ya da XVII. yüzyıllar ortalarına tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2008: 4-7).

Kaya zemin içine tamamen gömülü olarak inşa edilen sarnıç, yuvarlak bir plana sahiptir. Silindirik formda inşa edilen sarnıç kubbesinin çapı, 2.38 m., yüksekliği 5.50 m. dir. Sarnıç bu haliyle Anadolu şehir kalelerinin hemen hepsinde kaya zemin oyularak inşa edilen, üstü kapalı sarnıç tipine örnektir. Sarnıç, zeminden 3.35 m. yükselerek, yarıçapı 1.16 m. olan basık bir kubbe ile örtülüdür. Kesme taş ve tuğladan inşa edilen sarnıç duvar satırları birkaç kat tecritli siva ile izole edilmiştir. Sarnıç duvarlarında sıralı düzgün kesme taş, kubbesinde 0.05x0.21x0.21 m. ölçülerinde tuğla malzeme kullanılmış duvar satırları cas harcı ile birkaç kat sıvalıdır (Öztürk, 2008: 8-15), (Şekil 4, 15-17).

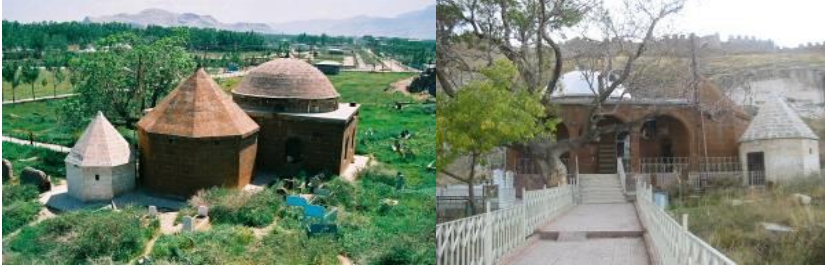
Şekil 15-17. Kale Üstü Sarnıç Planı-Kesit ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

1.5. Şeyh Abdurrahman Baba Mescidi ve Kümbeti

Şeyh Abdurrahman'ın XV. yüzyıl içinde Bağdat'tan gelerek Van halkını irşat ettiğine inanılır. Zaviyesi ölümünden sonra kümbet haline getirilerek çevresindeki mezarlıkla birlikte ziyaret edilmeye başlanmıştır. 1915 Rus işgali sırasında tahrip edilerek terk edilen yapılar, 1982-83 yılları arasında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edilmiştir. İç Kale'nin oturduğu kayalığın kuzey yamacında, "Analı Kız" yerel adı ile bilinen Urartu tapınağının hemen kuzeyinde yer alır (Şekil 4).

Dikine dikkörtgen planlı eski yapı yıkılarak, yerine 7.00x7.00 m. ölçülerinde daha küçük bir mescit inşa edilmiştir. Yeni yapının

duvarları Ahlat taşı ile örülmüş, üzeri köşelerde düz bingilere oturan tek kubbe ile örtülmüştür. Yapının daire planlı basit bir mihrap nişi ile ahşap bir minberi bulunmaktadır. Payelerle taşınan ve yuvarlak kemerlere yaslanan düz beton örtülü bir son cemaat yeri bulunur. Günümüzde yapı içten kireç sıvalı, dıştan sıvasız ve süslemesizdir (Şekil 18,19). Sekizgen bir planda kümbet biçiminde yapılmış Abdurrahman Kümbeti, doğudaki kemeri ile mescitle birleşmektedir. Son cemaat yeri ile aynı seviyedeki zemin üzerine oturtulmuş türbenin taşkın yuvarlak kemerli kapısı kuzeydoğuya açılmıştır.

Şekil 18,19. Şeyh Abdurrahman Baba Mescidi-Türbesi Kuzey ve Güney Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Üzerinde yazıları kısmen silinmiş Arapça bir kitabe yer almaktadır. Sekizgen gövdenin üzerinde, her kenarda birer menfez pencere; dış cephelerde bir sıra sathi kemer dizisinde oluşan süsleme yer almaktadır. Piramidin üzeri külahla örtülmüştür. İç mekânda, ortada Şeyh Abdurrahman Baba'nın sandukası yer almaktadır (Şekil 18,19). Türbenin batısında Van'da görevli iken ölen Galip Paşa'nın aynı planlı daha küçük oranlı türbesi yer almaktadır (Talay, 1988: 171-174).

2. Eski Van Şehri

Van Şehri ve Kalesi, Urartulardan sonra sırasıyla; İskitler, Medler, Romalılar, Partlar, Sasaniler, Araplar, Bizanslılar, Ahlatşahları (Ermanşahlar), Eyyubiler, Harzemşahlar, Selçuklular, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların hâkimiyetinde kalmış ve bu dönemlerde imar çalışmaları kesintisiz bir şekilde devam etmiştir (Uluçam, 1995: 53-67). XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar 12 mahalleden oluşan Eski Van Şehri, farklı dinlere ait 30.000 insanın kardeşçe yaşadığı bir kenttir (Güzeloğlu, 1996: 16, 43; Öztürk, 2005: 91).

Şekil 20. Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Anonim)

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin çökmeye başladığı yıllarda iç isyanlarda şehirde yer yer tahribatlar başlamış, 1915 yılında şehir Rus-Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. 1918'de Ruslar bölgeden çekilirken şehirdeki tüm mimari yapıları yakıp yıkmışlardır. Bu tarihten sonra şehirde yaşam sona ermiş, mimari yapılanma günümüz Van Şehri'nin değişik yerlerinde var olan bağ evlerinde gruplar halinde devam etmiştir. Şehirdeki Hristiyan Ermeniler, Müslüman Kürtler ve Türkler homojen olmayan bir biçimde belli yerlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Günel, 1993: 41-48). Şehrin arazi yapısından dolayı geleneksel sivil mimari yapılar bitişik nizamda, avlulu ve düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 99; Akşener, 1996: 14,15; Öztürk, 1998: 26-28; Öztürk, 2004: 52-54; Köker, 2005: 352-354), (Şekil 1-4,18-21).

Şekil 21. Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Vruyr:1916)

Şehirdeki Müslüman ve Hristiyan nüfusunun farklı tarihlerde sürekli değiştiği görülmektedir (Hovannıyan, 2016: 203; Akşener, 2010: 39,40). Osmanlı döneminde Van Kalesi, XVII. yüzyıl içerisinde ilk kez Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir minyatürde (E. 9487) Kale-i Seng-i Van ismi ile tasvir edilmişti. Bu minyatürden kalenin

Osmanlı dönemi ile ilgili ayrıntıları daha iyi tanımlanabilmektedir (Top, 2009: 299-310; Türkoğlu, 1996: 155-167, Mangaltepe, 2009: 193-208).

2.1. Eski Van Şehri Surları

Günümüzde Eski Van Şehri'ndeki tarihi yapıları ait kalıntılar iklimin olumsuz özellikleri ve defincileri tahripleri sonucu her gün biraz daha yok olmaktadır (Öztürk, 2004: 52-55). Şehrin kuzeyi Van Kalesi doğu, batı ve güney yönleri ise çift sıra ortası hendekli su ile doldurulmuş yüksek kademeli taştan inşa edilmiş surlar ile çevrelenmiştir. Şehir surları 5.30 m. kalınlığında, 11.00 m. yüksekliğinde inşa edilmiştir (Şekil 1-4). Belli aralıklarla dışa taşkın 70 adet kule ile şehir surları desteklenmiştir. Bu kulelerden bazıları; Sultan Velet Kulesi, Şah Kulesi, Tophane Kulesi, Ali Paşa Kulesi'dir.

Surların ilk kez, Akkoyunlular döneminde yörede (bat) adı verilen topraktan yapıldığı belirtilir (Evliya Çelebi, 1993: 1214-1235). Dış surlar, iç surlara oranla daha alçak inşa edilmiştir. Yaklaşık 2.550 m. uzunluğunda olan şehir surlarının, 650.00 m.'lik bölümü kuzey-güney yönünde, diğer bölümü ise güney ve batı yönünde devam etmektedir. Günümüzde, batıdaki surların tamamı yıkıktır. Kısmen güney ve doğu yönündeki 1.000 m.'lik sur kalıntıları ayaktaadır. 24 Kasım 1568'de Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, merkezden gerekli onayı alarak, surların düşman saldırılarına karşı dayanımını arttırmak, yağın kar ve yağmur sularındaki tahribatı engellemek için taş ile yeniden inşa ettirmeye başlamıştır (Kılıç, 1997: 206, 207, 298). Bu iş için bölgedeki aşiret beylerinin emrindeki askerlerden başka, çok sayıda usta ile işçiler çalışmıştır. Diyarbakır hazinesi surların yeniden yapılması için 1.000.000 akçe ayırmıştır. İç surların tamamı 1572'de taş malzeme ile inşa edilmiştir (Şekil 1-4).

1581'de Van Şehri dışında çevre yerleşim alanlarındaki Gayri-Müslim halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla, şehrin güneybatısı ile İskele Kapı arasındaki surlar 1200 m. genişletilerek, yeni bir mahalle kurulmuş ve halkın can güvenliği sağlanmıştır (Öztürk-Mızrak, 2001: 32-36). H.1272'da (1855-56) tüm şehir ve kale surları tekrar onarılmış, surların bu tarihteki onarımını belgeleyen onarım kitabesi Orta Kapı üzerinde yer almaktadır (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 100). Şehrin dışarıyla irtibatını sağlayan dört ana kapı ile birkaç küçük geçit mevcuttur. Bunlar;

a. Tebriz Kapı: Şehrin kuzeydoğu köşesinde yer alır. Kapı doğu kapısı olarak da bilinmektedir. Tebriz Kapısı, iki kanatlı ve beş kat demirden yapılmıştır. Günümüzde kapının büyük bir bölümü tahrip olmuş, kısmen izleri mevcuttur (Şekil 4, 22).

b. Yeni Kapı: Van Şehri'nin güney surlarının ortasında yer alır. Kapı kanatları üç kat demirden yapılmıştır. Kapı ile sur önü hendekler arasındaki geçiş, ahşap köprüler ile sağlanmıştır. Yeni Kapı, yaklaşık 3.00 m. açıklığındaki basık bir kemer ile açılmaktadır. Kapı üzerinde piramidal bir form şeklindeki Osmanlı armasının içinde yer alan kitabede, surların onarımına şehir halkının yardım ettiği belirtilmiştir (Şekil 4, 23).

Kitabe

“.....Maksud idi tamirinde bu surun
Bu işte halkın teşvik ile hoşça bir nizam aldı
Yeter bu hizmet-i Sukkan Van'ın fahr-i biyare

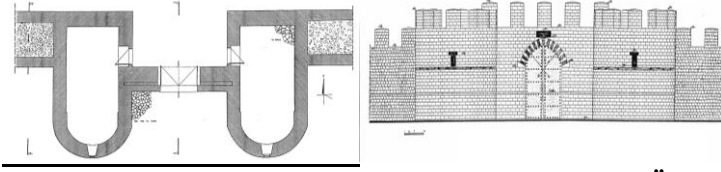
.....
Bu vala kaleyi tamirinde Van'lı haylı nam aldı” (Süleyman Sabri Paşa, 1960: 100).

Şekil 22,23. Eski Van Şehri Tebriz ve Yeni Kapı Görünüşü (Anonim)

c. İskele (Yalı) Kapısı: Şehrin kuzeybatı köşesinde yer alır. Şehrin Erzurum yolu ve göle ulaşımında kullanılmaktadır. Kapı kanatları dört kat demirden inşa edilmiştir. Öneminden dolayı çok sayıda gözcü hücreleri yer alır (Şekil 4).

d. Saray Kapısı: Şehir surlarının güneyinde Hüsrev Paşa Külliyesi'nin yakınında yer almaktadır. Büyük boyutlu, çift kanatlı olan bu kapı birkaç kat demirden imal edilmiştir. Saray Kapısı, paşa, ulak ve elçiler tarafından kullanılır, kapının anahtarı paşada bulunurdu. Surların önündeki hendeklerden geçişi sağlayan ahşap bir köprü yer almaktadır (Evliya Çelebi, 1993: 1215-1235; Kılıç, 1997: 207, 208).

Şekil 24,25. Saray Kapı Plan ve Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

Saray Kapısı'nın her iki yanda, simetrik olarak yerleştirilmiş gözcü hücreleri bulunmaktadır. İki hücre arasındaki 9.90 m.'lik mesafenin ortasında 3.80 m. genişliğinde çift kanatlı kapı yer alır. Saray Kapısı'nın 0.60 m. kalınlığındaki söveleri 4.40 m. yükseldikten sonra, yarıçapı 2.50 m.'lik sivri kemer ile tamamlanmaktadır. Kalınlığı 0.60 m. olan kemer, siyah-beyaz kesme taşlarla örülmüştür. Bu duvar zeminden 7.50 m. yükselerek üç adet 2.35 m. yüksekliğindeki barbatarlarla son bulur. Giriş kapısının duvarı içten kuzeye doğru 5.25 m. daha ilerleyerek, sur duvarları ile bütünleşmiştir (Şekil 4,24,25).

Saray Kapısı'nın iç bölümünün her iki yanda karşılıklı olarak yerleştirilmiş, 1.50x2.50 m. ölçülerinde dizdar odalarına girişi sağlayan kapıları yer almaktadır. Dizdar odaları 5.00x9.50 m. ölçülerindedir. Ön (güney) kısmı içten 1.75 m. kavisli olarak şekillenmiştir. Dizdar odalarının duvar kalınlıkları 1.45 m. olup güney cephelerinde 0.50x1.00 m. ölçülerinde birer mazgal pencere yer alır. Örtü sistemi ahşap kirişlerle kapatılmıştır. İç duvar yüzeyleri kireç harcı ile sıvalıdır. Saray Kapısı sur duvarlarından 2.00 m. daha yüksek inşa edilerek, antısal bir giriş bölümü oluşturmaktadır (Şekil 4, 26, 27).

Şekil 26,27. Eski Van Şehri Saray Kapısı Onarım Öncesi ve Sonrası Görünüşleri (Ş. Öztürk)

2.2. Ulu Cami

Eski Van Şehri'nde günümüzde ayakta kalma mücadelesi veren Ulu Cami minaresi yapının kuzeybatı köşesindedir. Kitabesi olmadığından tarihi kesin olarak bilinmeyen cami, araştırmacılar tarafından çeşitli dönemlere tarihlendirilmiştir (Şekil 4, 28-30).

Faiz Demiroğlu kaynak vermeden H.1060 (1650) tarihli bir arşiv belgesinde “*Nefs-i Van’da Şah Ermen demekle maruf Camii Kebir’in bir bölümünün büyük depremde yıkıldığı, vakıf geliri kalmayan yapının Canib-i Yemin katibi Ali Efendi’nin kendi parasıyla tamir ettirdiği*” belirtilmektedir (Şekil 4,28-30). Tarihlendirilmesi hususunda değişik görüşler ileri sürülmüş; yapının bilimsel araştırma kazısı 1970-73 yılları arasında Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından yapılmıştır (Aslanapa, 1973: 1-25). XIV. yüzyıl sonlarına Beylikler devrine, Prof. Dr. Doğan Kuban ile Prof. Dr. Orhan Kılıç Ermenşahlar dolayısıyla Selçuklu dönemine tarihlendirmektedirler (Kuban, 2008: 122-124; Kılıç, 1997: 213).

Van’a H. 1065 (1655) tarihinde uğrayan Evliya Çelebi “*Aşağı kalede Ulu Camii, Azerbeycan hükümdarlarından Akçakoyunlu Şah Cihan’ın yapısıdır...*” diye bahsetmektedir. Ayrıca camiyi geniş bir şekilde övücü sözlerle anlatmasından bu dönemde sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde caminin tek kitabesi kuzeyindeki ek mekânın giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabeden bu bölümün Osmanlı döneminde Ahmet Ağa tarafından H.1115. (1703-04) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 28-30. Ulu Cami Plan-Batı Cephe ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

XVIII-XIX. yüzyıllarda batılı seyyahlar Eski Van Şehri’ne uğrayarak Ulu Cami’nin mimari ve süsleme özellikleriyle ayrıntılı biçimde inceleyerek İran’daki XI.-XIV. yüzyıl yapılarıyla karşılaştırarak Selçuklu dönemine tarihlendirmektedir (Öztürk, 1996: 28-30).

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilerden, Selçuklu döneminde Ahlatşahlar tarafından XII. yüzyılda bina edildiği yaygın görüş olarak düşünülmektedir. Ahlatşahlar Beyliğinin siyasi yönden en istikrarlı dönemlerini yaşadığı I. Sökmen (H.1100-12) veya II. Sökmen (H.1128-85) döneminde yapılmış bir Ahlatşah eseri olduğunu söylemek mümkündür. I. Sökmen döneminin siyasi istikrarı sağlamak

için geçmesi ve kısa sürmesi, II. Sökmen'in ilk dönemlerinde yönetimde tam anlamıyla söz sahibi olamaması, H. 1133 de idareyi ele alması ve eşi Saltuklu hükümdarının kızı Şah-Banu'nun da katkılarıyla beyliğin en refah dönemini yaşamıştır. Bu dönemdeki Van Gölü'nde ticaretin canlanması da göz önünde bulundurarak Cami, H. 1133-85 arasına tarihlendirilebilir. Caminin kuzeybatı köşesinde, kuzey duvarının batı kenarında, batı cephedeki taç kapının bitişiğinde yer almaktadır (Uluçam, 2000: 28-33).

2.3. Kızıl Minare Camii

Cami Eski Van Şehri'nin kuzeydoğu bölümünde düz bir arsa üzerinde doğu-batı istikametinde zemine yerleşmiştir. Günümüzde yapının büyük bir bölümü tamamen yıkık bir konumdadır (Şekil 4, 31-33).

Kızıl Cami'sinin kitabesi bulunmadığından adı ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Cami; Kızıl, Yesir (*Esir*), Topçuoğlu, Sinaniye, Sinaneddin ve Tebriz Kapısı Camii adlarıyla da bilinmektedir. XVII. yüzyıla ait olan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi El Yazmaları Kataloğu 9487 numaralı defterdeki “*Kal'e-i Seng-i Van*” adlı minyatürde Kızıl Cami, Lynch'in 1915 tarihli şehir krokisinde Topçuoğlu, yakın tarihli Türkçe kaynaklarda ise Sinaneddin Camii olarak geçmektedir.

Şekil 31-33. Kızıl Minareli Camii Plan- Kuzey Cephe ve Kuzeybatı Görünüşü (Ş. Öztürk)

Kızıl Cami, 9.48x17.80 m. dikdörtgen planlı doğu-batı yönünde planlanmıştır. Minare, mimari özelliklerinden XIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Şekil 1-4, 29-31). 2013 yılında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan bilimsel kazı çalışmaları ile yapının tüm planları ortaya çıkarılmaktadır. Bu kapsamda yapının rölöve, restitüsyon ve uygulama restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Camiye bitişik olarak inşa edilen tuğla ve zengin çini süsleme ile donatılı minare, yapının kuzey beden duvarına belli bir açı ile yerleştirilmiştir (Öztürk, 2019: 452-469), (Şekil 4, 31-33).

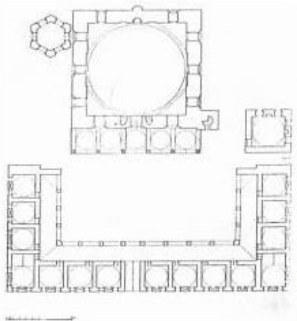

2.4.Hüsrev Paşa Külliyesi

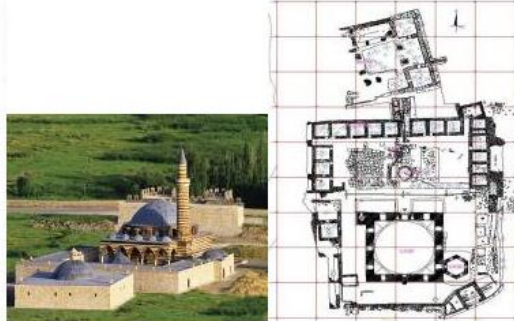
Hüsrev Paşa Külliyesi, cami, medrese, dükkânlar, imaret, avlu, şadırvan, türbe, kümbet, sibyan okulu, han, çeşme, hazire ve çifte hamam yapılarından oluşmaktadır (Kılıç, 1997, 27; Uluçam, 2000, 5; Öztürk, 2020). Hüsrev Paşa Külliyesi'nin kazı ve temizlik çalışması 1996-2002 yılları arasında Van Müze başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Restorasyon bölümü öğretim elemanlarının bilimsel destek ve katılımıyla yapılmıştır.

2.4.1. Cami

Halk arasında "Hüsreviye" ve "Kurşunlu" adlarıyla anılan cami, külliyein çekirdeğini oluşturmaktadır. 15.00x15.20 m. ölçülerinde kare plânlı beden duvarları 2.00 m. kalınlığında köşelerde tromplar yardımıyla sekizgen kasnak üzerindeki tek kubbeyle örtülmüştür.

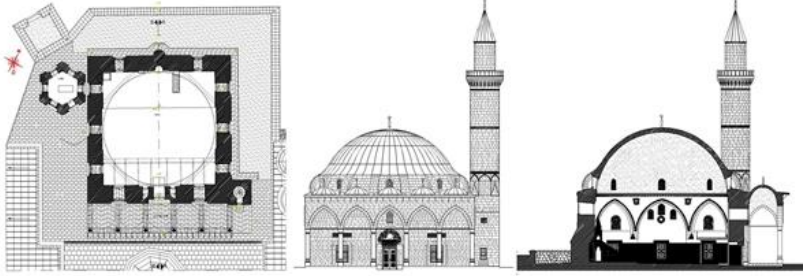

Şekil 34. H.P.K. Vaziyet Planı
(A. S. Ülgen)

Şekil 35,36. H.P.K. Genel Görünüşü ve Vaziyet Planı
(Ş. Öztürk)

Duvarlarda kesme taş, geçiş elemanları ile kubbe de tuğla malzeme kullanılmıştır (Şekil 4,34-39). Harime, son cemaat yerinin birleştiği kuzey cephesi ekseninde bulunan bir kapıyla girilmektedir. Kapı, son cemaat yeri kubbe pandantifine kadar yükselen geniş ve sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Kaynaklarda yapının mimarı olarak Van Eyaleti Hassa mimarı olan mimar Selman'ın görevlendirildiği ve cami planının başkent İstanbul'dan gönderildiği belirtilmiştir. Hüsrev Paşa Külliyesi, Tuhfet ül-Mi'marin'de Mimar Sinan eserleri arasında 72. sırada geçmekte ve külliyein cami, medrese, türbe, imaret, sibyan mektebi, daru'l-kurra, mualim ve misafirhaneden oluştuğu belirtilmektedir (Sönmez, 1988: 84; Meriç, 1965: 27; Kuran, 1986: 257).

Şekil 37-39. Hüsrev Paşa Camii Planı, Kuzey Cephe ve Kesiti (Ş. Öztürk)

Hüsrev Paşa Külliyesi her ne kadar Mimar Sinan'ın eseri olarak belirtilse de, Mimar Sinan'a atfedilen diğer birçok yapı gibi, de Sinan'ın onayladığı bir başka eyalet mimarı tarafından inşa edildiği düşünülmektedir (Eyice, 1999: 50). Farsça kitabede H.975-M.1567 tarihi ile Hüsrev Paşa ve hattat Yusuf'un adları okunmaktadır. Cami iç mekânın kuzey beden duvarının ortasında yer alan giriş kapısının her iki yanında simetrik olarak yerleştirilen helezonik merdiven yardımıyla ahşaptan imal edilmiş mahfil katına çıkış sağlanır. İç mekân zeminden itibaren 2.00 m. yüksekliğe kadar tüm duvarları kaplayan çiniler ile donatılmıştır. Hüsrev Paşa Cami'sinde kullanılan çiniler Osmanlı çini sanatında sır altı tekniği XVI. yüzyıl çini sanatında görülen ikinci ve en büyük üslup olarak kabul edilmektedir (Aslanapa, 1999: 323; Öney, 1976: 86-87).

Güney beden duvarının tam ortasındaki mihrap kalker yonu taşından oldukça süslemeli olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen kuşaklarla çevrilen beş kenarlı mihrap, yuvarlak sütüncelere yaslanan üç dilimli kemerle taçlandırılmıştır. Yüzeyi altı kollu yıldız ve geçme motifleri ile bezenmiş, mukarnaslarla dolgulanmıştır. Mihrap, kible duvarından yarım kule şeklinde dışa taşırılarak vurgulanmak istenmiştir.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare kare kaideli, silindirik gövdelidir. Kasnak üzerinde yer alan uçan payandalar arasındaki pencerelerden sekizi onarım sırasında açılmıştır (Öztürk, 2019: 452-469), (Şekil 37-39).

2.4.2. Kümbet

Külliyeye sonradan eklenen kümbet, caminin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Hüsrev Paşa'nın 6 Muharrem H.996-

M.1587 'da ölümü üzerine Mardin'li mimar Abdullah oğlu Şaban'a yaptırılmıştır (Öztürk, 2020: 483-485).

Kümbet altıgen plânlı olarak tasarlanmıştır. Kesme taş kaplamalı duvarların üst kısmı pahalanarak onikigene geçilmiş, üzeri içten altı dilimli kubbe, dıştan onikigen piramidal bir külâhla örtülmüştür. Altıgen planlı kümbetin her cephesindeki pencerelerin atkı taşları üzerinde geometrik örnekler, kuşatma kemerlerinde yuvarlak sütuncelerle kemer ayakları hizasında bir sıra mukarnas frizi yer almaktadır (Şekil 4, 40-42).

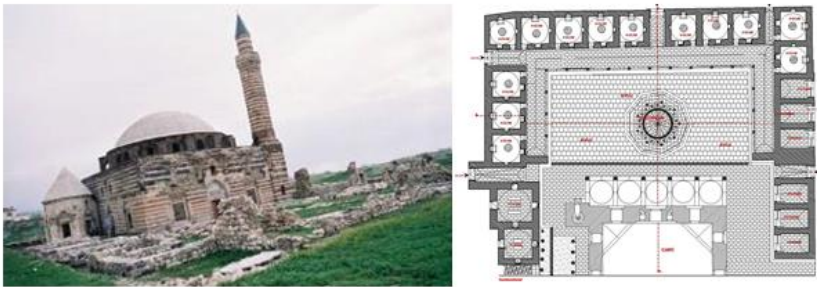
Kümbetin giriş kapısı doğu yönündedir. Kapının kemer alınlığındaki iki beyitlik girift sülüs kitabeye, Paşa'ya övgüler ve ebcelele H.996-M.1587 tarihi yazılmıştır (Uluçam, 2002: 5,6).

Şekil 40-42. Hüsrev Paşa Külliyesi Kümbet Kesit-Cephe ve Görünüşü (Ş. Öztürk)

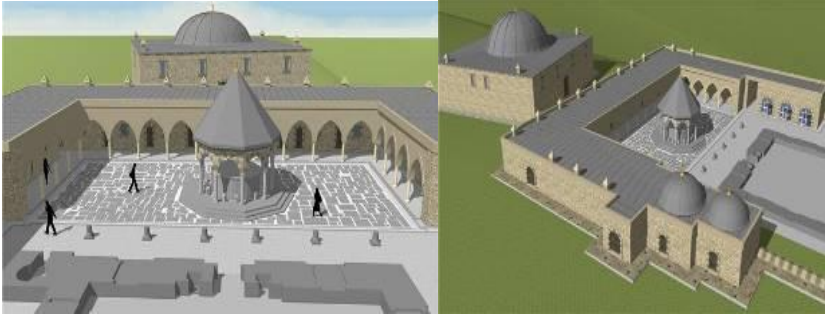
2.4.3. Medrese

Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde yer alan medrese 44.34x34.08 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, “U” formundadır. “U” formu medrese odalarının önünde doğu, batı ve kuzey yönünde sivri kemerli revaklar ile çevrelenmiştir.

Şekil 43,44. Hüsrev Paşa Medrese Kuzeydoğu Görünüşü ve Planı (Ş. Öztürk)

Medreseye giriş güneydoğudan, karşılıklı doğu ve batı kapıları, kuzeybatı köşesindeki bir kapı ve kuzeyden açılan beş kapı yardımıyla girilir (Şekil 4,43,44). Medrese iki türbe, altı dükkân ve 13 hücre odasından meydana gelmiştir (Öztürk, 1996: 14-19). Kare planlı olan medrese hücre odaları içerisinde birer ocak nişi yerleştirilmiştir. Hücre odalarının iç mekânı tamamıyla horasan harçlı ile sıvalı olup zemini tuğla kaplamalıdır. Medrese hücre odaları aynı mimari ölçü ve özelliklerde planlanmıştır (Öztürk, 2020: 198-204; Öztürk-Direk, 2020: 85-93), (Şekil 43-46). Medresenin onarımı ise Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2007-09 yılları arasında tamamlanmıştır.

Şekil 45,46. Hüseyin Paşa Külliyesi Medrese Vaziyet Pespektifleri (Ş. Öztürk)

2.4.4. İmaret

Hüseyin Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümü olan imaret, medrese yapısının kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 4,45,46). İmaret, 20.76x22.95 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir.

İmaret yapısının güneydeki medresenin kuzey cephesinin ortasında bir kapı bulunmaktadır. Bu kapıyla üzeri açık bir yol aksı ile imaret kapısına ulaşılmaktadır. İmaret güney beden duvarı ortasında yer alan çift kanatlı 1.80 m. genişliğindeki kapı ile 3.35x10.25 m. ölçülerindeki doğu batı istikametinde gelişen üzeri tonoz ile örtülü imaret yapısına giriş sağlanır. Giriş kapısının her iki yanında daha üst kotta içten 0.80 m. dıştan ise 0.54 m. genişliğinde mazgal pencere yer alır. Mekânın doğu ve batı duvarlarının ortasında ise 1.00 m. genişliğinde bir kapı yer alır. Bu kapıdan köşe odalarına geçilir. Bu mekânın kuzeyinde yer alan iki adet 0.80x0.80 m. ölçülerindeki kemer kaideleri üzerinde ortada daha büyük kenarlarda ise daha küçük yuvarlak kemer düzenlenmesi mevcuttur.

Şekil 47,48. Hüsrev Paşa Külliyesi İmaret Kazı Sonrası Genel Görünüşü-Kesit-Cephe ve Örtü Planı (Ş. Öztürk)

Kemerler yardımıyla imaret yapısının orta kısmındaki yer alan 10.00x10.00 m. ölçülerindeki kare mekâna girilir. Bu orta mekânın üzeri 10.04 m. çapında tuğla yapılı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında 1.00 m. genişliğinde sekizgen formunda bir fenerlik bölümü ile kubbe iç aydınlatılması sağlanır. Orta mekânın kuzey, batı ve doğu bölümleri tıpkı giriş bölümündeki gibi üzeri tonoz örtülü simetrik mekânlardan oluşur (Şekil 47,48).

Bu mekânların dört köşesinde ise yaklaşık 5.00x5.00 m. ölçülerinde kare planlı mekânın üzeri tuğla örgülü bir kubbe ile örtülüdür. Bu mekânlara giriş, içten tonozlu her iki mekânın ortasında açılmış 1.00 m. genişliğindeki tek kanatlı iki kapı yardımıyla sağlanır. Kapıların birini karşısında daha üst kotta içte 0.80 m. dıştan ise 0.54 m. genişliğinde mazgal pencere yer alır. Diğerinin karşısında ise ocak bölümü yer almaktadır. Simetrik yapılı imaret yapısının ana kubbesi içten tuğla derz dizilimi hariç tüm mekân ve duvarlar kireç harç sıvalıdır. Zemin kaplaması ise yonu taş kaplamalı olarak düzenlenmiştir. Yapının tüm cepheleri 1.20 m. genişliğinde moloz taş kaplamalı tretuvar ile çevrelenmiştir (Öztürk, 2019: 47-56), (Şekil 45-48).

2.4.5.Han

Han, Hüsrev Paşa Külliyesi'nin güneydoğusunda yer almaktadır (Şekil 4,49-50). Deyrolle, kervansarayda dolaşırken buraya sığınan ve soğuk ile açlıktan ölen hayvanların iskeletini gördüğünü belirtir. Seyyah bu eserlerin kaderine terk edilmesini anlayamadığını ifade eder.

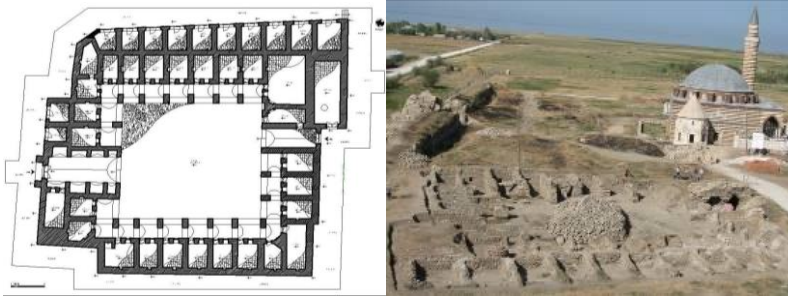
Anadolu Selçuklularında bir avlu etrafında sıralanan revaklar gerisinde mekânların yer aldığı avlunun bir kenarı boyunca da ahır mekânı eklenmiştir; bütün Sultan hanlarında bu plan şeması, esas bozmayacak farklarla uygulanmıştır. Hanın mimari plan ve biçim özellikleri dikkate alındığında, “*Tek Kath Ortada İç Avlulu ve Kent içi*

Hanlar” grubu içerisinde değerlendirmek mümkündür (Şekil 4, 49-52). Hanın inşa kitabesi günümüzde mevcut değildir. Kazılar ile ortaya çıkarılan mekânların mevcut yüksekliği zemin kotundan itibaren yaklaşık 1.50 m. dir. Hüsrev Paşa Hanı’na giriş iki ana kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu ana kapılar kuzey ve güney duvarlarının orta bölümünde yer almaktadır. Kuzey ana giriş kapısının doğu tarafında biri büyük diğer ise daha küçük oda yer almaktadır.

Şekil 49,50. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Rölöve Vaziyet Planı ve Kazı Öncesi Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Hanın doğu cephesi kuzeyden güneye doğru büyüyerek devam 10 ayrı bağımsız odadan meydana gelmiştir. Kuzey cephesinin ortasında dışı 1.00 m. çıkıntılı ve 4.89x5.10 m. ölçülerinde ana giriş bölümü yer almaktadır. Sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan çift kanatlı giriş kapısı, 1.90 m. genişliğinde yuvarlak basık bir kemerle 3.88x10.69 m. ölçülerindeki kuzey güney istikametindeki mekâna girilir. Hanın giriş mekânı kuzeyden doğrudan üzeri açık iç avluya girilir. Avlu, 18.07x20.72 m. ölçülerindedir. Avlunun doğu ve batı bölümlerini tümü, kuzey ve güney bölümlerinin ise bir bölümü 0.80x1.40 m. ölçülerinde 17 adet kemer kaide üzerinde gelişen 2.88 m. genişliğinde sivri kemerli revaklar ile içten çevrelenmiştir.

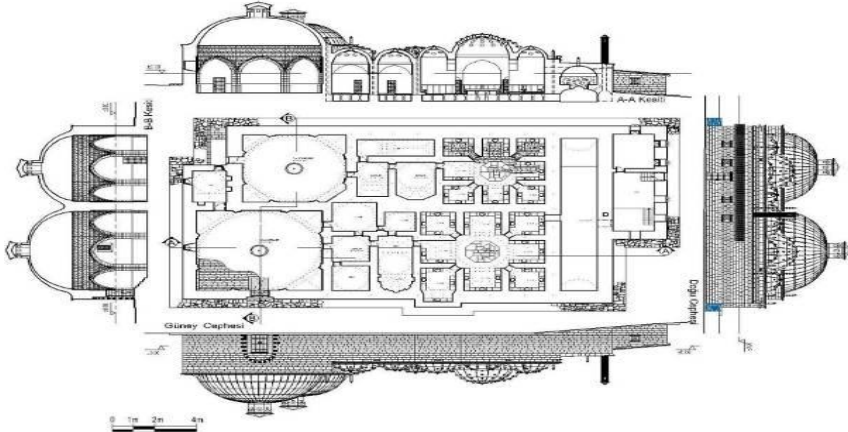
Şekil 51,52. Hüsrev Paşa Külliyesi Han Plan ve Kazı Sonrası Genel Görünüşü(Ş. Öztürk)

Mutfak bölümü doğu batı yönünde gelişen yuvarlak beşik kemerli bir tonoz ile örtülüdür. Mutfağın ortasında güneybatı bölümünde mekânın ortasında yaklaşık 1.10 m. çapında yuvarlak planlı pişmiş topraktan inşa edilmiş zemine gömülü bir tandır yer almaktadır (Öztürk, 2020: 448-451; Öztürk, 2018: 1590-1600), (Şekil 4, 49-52).

2.4.6. Çifte Hamam

Hüsrev Paşa Külliyesi önemli bir bölümü olan çifte hamam külliyesinden ayrı olarak şehrin kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır (Öztürk, 2002: 113-115). Çifte Hamamı, 26.15x46.00 m. ölçülerinde dikdörtgen formunda doğu-batı istikametinde zemine kurulmuştur.

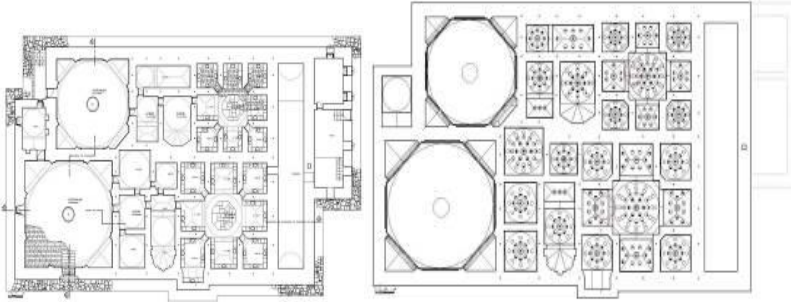
Hamam, merkezi kubbeli dört eyvanlı ve köşelerde dört halvetten oluşan bir plan şeması göstermektedir. Hamamın güneyinde yer alan erkekler bölümü, kuzeyinde yer alan kadınlar bölümünden daha büyük olarak planlanmıştır. Hamamın erkekler soyunmalık bölümüne güneyden 1.75 m. genişliğinde açılmış çift kanatlı bir kapı ile yedi adet basamak ile soğukluk mekânına inilir (Şekil 4,53-59). Soğukluk, 11.75x11.97 m. ölçülerinde yaklaşık kare mekândan oluşmaktadır. Bu mekânın üzeri köşelerde tuğla örgülü dört sivri kemer trompu ve duvarlardaki düzgün kesme taştan yapılmış dört sivri kemere oturan 12.64 m. çapındaki tuğladan örülmüş kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında yer alan aydınlık fenerinin altında dekoratif mermerden inşa edilmiş ve ortamı serinletmek amacıyla bir fiskiyeli havuz bulunur.

Şekil 53. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamam Planı, Kesit ve Cepheleri (Ş. Öztürk)

Soyunmalık bölümünün kuzeydoğu bölümünde yer alan 0.80 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla temizlik bölümüne girilir. ılıkık bölümünün kuzeyindeki kapı ile temizlik bölümüne, doğudaki diğer bir kapı ile de diğer bir ılıkık bölümüne geçilir. ılıkık bölümünün, 3.01x8.05 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı alanın güney bölümü beş kenarlı olarak düzenlenmiştir. Bu mekânın örtü sistemi kuzeyden güneye doğu, tonoz, kubbe ve yarım kubbe formunda şekillenmiştir. Mekânın güneyindeki beş kenarlı bölümün güneyinde bir mihrap nişi ile mihrabın her iki yanında ise simetrik olarak yapılanmış ikişer adet niş yer almaktadır. Bu bölüm mescit olarak kullanılmaktadır.

Sıcaklık bölümünün doğu, batı, kuzey ve güneyinde simetrik olarak planlanmış dört adet eyvan, köşelerde ise dört adet halvet yer almaktadır. Simetrik olarak planlanan halvet ve eyvanların içerisinde oturma sekileri ve sekiler üzerinde kurneler yer almaktadır. Sıcaklık bölümünün güneybatı köşesindeki halvet diğer halvetlere göre 1.73 m. güney doğru çıkıntı yaparak daha büyük tutulmuştur. Hem temizlik kısmındaki ve hem de ılıkık kısmındaki kapılar ile sıcaklık bölümüne girilmektedir (Şekil 53-59).

Şekil 54, 55. Hüseyin Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Planları (Ş. Öztürk)

Çifte hamamın kadınlar bölümü erkekler bölümüne kıyasla daha küçük planlanmıştır. Bu bölüme hamamın kuzeybatı köşesinde 1.50 m. genişliğindeki yedi adet merdiven basamağı ile inilerek yapının batı beden duvarına açılmış 0.90 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla soğukluk kısmına girilir. Soğukluk mekânı 9.88x9.93 m. ölçülerinde yaklaşık kare mekândan oluşmaktadır. Ortada yer alan aydınlık fenerinin altında dekoratif mermerden inşa edilmiş ve ortamı serinletmek amacıyla bir fiskiyeli havuz bulunur (Şekil 54,55).

Soyunmalık bölümünün doğu duvarında yer alan 0.80 m. genişliğindeki bir kapı yardımıyla temizlik bölümüne girilir. Temizlik bölümü 2.91x5.05 m. ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen formda şekillenmiş üzeri kubbe ve beşik tonoz ile

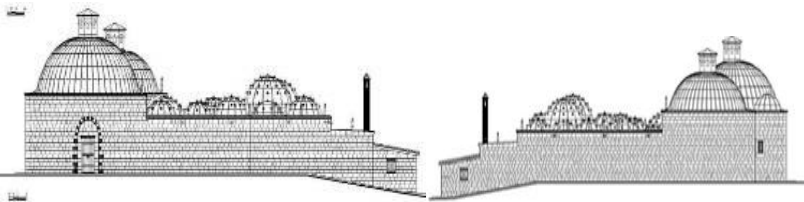

örtülüdür. Ilıklık bölümünün giriş kapısının ayın aksı üzerinde doğu duvarında 0.80 m. genişliğindeki bir kapı ile sıcaklık bölümünün eyvan kısmına girilir. Kadınlar sıcaklık bölümü, 9.58x966 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı olarak planlanmıştır. Sıcaklık bölümünün ortasında yer alan sekizgen formundaki göbek taşı 2.53x2.53 m. ölçülerindedir.

Şekil 56,57. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Kuzeybatı Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kadınlar ve erkekler sıcaklık bölümünün doğusunu boydan boya kapatan külhan ve su haznesi iki kademededen meydana gelmiş dikdörtgen formundadır. Hamamın kuzeydoğu köşesinde yer alan külhan ve su deposu bölümünün üzeri tuğla örgülü beşik sivri tonoz ile kapatılmıştır. Hamamın beden dış duvarları 1.00 m. genişlikte kayrak sal taşı ile tretuvar yapılarak su, nem ve rutubete karşı koruma altına alınmıştır (Şekil 56-59). Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı örtü sistemi 46.40x26.46 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı iki büyük, 15 küçük, toplam 19 kubbe ve 11 adet dikdörtgen planlı eğimli çatıdan oluşmaktadır. Kadınlar ve erkekler bölümü soğukluk bölümleri üzerini örten kubbelerin ortasında sekizgen planlı aydınlık feneri yerleştirilmiştir. Tüm bu kubbe ve çatı üzerinde geometrik olarak düzenli olarak sıralanmış toplam 356 adet aynı büyüklükte ve aynı formda fil gözü fanus vardır (Öztürk, 2020: 423-444), (Şekil 53-59).

Şekil 58,59. Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamamı Güney ve Kuzey Cepheleri (Ş. Öztürk)

2.7. Surp Paulos ve Petros (Çifte) Kilisesi

Kitabesi olmayan yapının hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapının malzemesi, yapım tekniği gibi teknik özellikler dikkate alındığında büyük olasılıkla ya XVI. yüzyılın sonu ya da XVII. yüzyılın içinde inşa edildiği düşünülmektedir (Bachman, 2013: 31-33).

Kilise, Eski Van Şehri'nin Topçuoğlu Mahallesi'nde yer alır. Kilisenin kuzeydoğusunda Kızıl Cami, güneydoğusunda ise Hüsrev Paşa Çifte Hamamı bulunur. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir bölümü hariç diğer bölümlerinin tümü yıkıktır. Kilise dikdörtgen planlı tek nefli bir yapıya sahiptir. 1844 depreminde büyük ölçüde yıkılan yapının orijinal taş duvarları dıştan kerpiç duvarla desteklenerek 5.00 m. kalınlığında bir duvar haline gelmiştir.

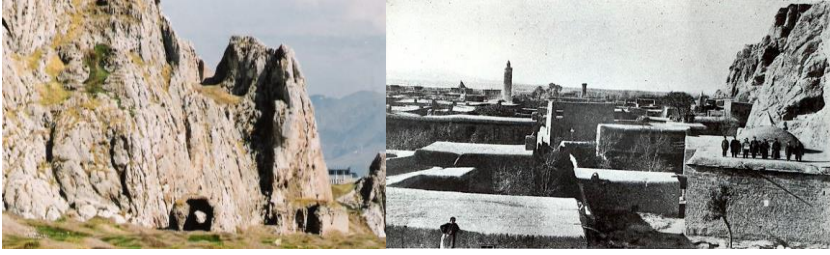

Şekil 60,61. Çifte Kilise Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kilisenin, geç dönemde eklenmiş bir girişi ile ortada dört kalın payeye oturan kubbeli orta mekânı, buna bitişik tonoz örtülü giriş bölümü ve ön apsisi bulunmaktadır. Dışa taşmayan yarım daire planlı apsisin iki yanında beşik tonozlu iki pastophorion hücresi yer alır. Surp Paulos Kilisesi'nin güney duvarına bitişik Surp Peter Kilisesi ise taştan yapılmış, ancak bu yapının kuzey beden duvarı ile apsis bölümünün dışındaki kalan kısımları yıkılmıştır (Bachman, 2013: 31-33), (Şekil 4,60,61).

2.8. Surp Vardan Kilisesi

Kilise, tarihi şehrin kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. Yapının batısında Surp Stephanos Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı yer almaktadır (Şekil 4,62-66). Surp Vardan Kilisesi'nin inşa tarihi ve mimarı hakkında yazılı belge bulunmamaktadır. Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XVI. yüzyılın sonu, ya da XVII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk-Güzel, 2005: 69-77).

Şekil 62,63. Surp Vardan Kilisesi Güneybatı ve Doğu Görünüşleri (Ş. Öztürk-Lehman-Haupt)

Surp Vardan Kilisesi, 10.65x13.15 m. ölçülerinde, doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı olarak zemine kurulmuştur. Kilisenin batı beden duvarının ortasında yer alan 1.25 m. genişliğindeki, ahşap bir kapı ile ana mekâna girilir. Kare formlu ana mekânın üzeri 3.50 m. yarıçapındaki kubbeye örtülüdür. Merkezi kubbeye geçişler köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Mekân içerisindeki sesin üniform bir şekilde yayılmasını sağlayan aks-i seda küpleri, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında kullanılmıştır (Şekil 4,64,66).

Ana mekândan kilisenin doğusunda yer alan apside geçiş, 0.60 m. kalınlığında tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Dışa taşıntı yapmayan apsis 3.80 m. derinliğinde, 4.15 m. genişliğinde beşgen bir formdadır. Apsisin her beş köşesinin sathı üstte sivri kemerli iki simetrik kör nişlerle düzenlenmiştir. Apsisin tam ortasında bir mazgal pencere ile kuzey ve güney beden duvar yüzeyinde iki küçük niş bulunmaktadır. Kilisenin apsisin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş çift katlı, beşik tonozlu iki Pastoforion hücreleri yer almaktadır (Öztürk, 2005: 69-73). Surp Vardan Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça yalın olup en hareketli cephesi, batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m. genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla koruma altına alınmıştır. Batı cephesinin ortasındaki çift kanatlı giriş kapısı yuvarlak bir kemer niş içerisinde düz atkılı yekpare bir yonu taş ile düzenlenmiştir.

Zeminden 6.03 m. yüksekliğindeki dış duvarlardan düz dama geçiş, iki kademeli düz bir saçak ile sağlanmıştır. Kilisenin örtüsü yonu taş kaplamalı yarım yuvarlak kubbe ile örtülüdür (Şekil 66). Surp Vardan Kilisesi'nde, ana mekânın üzeri düzgün yonu taştan inşa edilmiş kubbe ile diğer kısımlar ise düz dam ve sıkıştırılmış toprak ile örtülüdür.

Şekil 64-66. Surp Vardan Kilisesi Plan- Güneybatı ve Kubbe Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapının örtü sisteminde yağmur ve kar sularının tahliyesini sağlayan çörtener bulunmaktadır. Kubbeye geçişin sağlandığı pandantiflerin alt kısmındaki dört köşede yatay olarak yan yana dizilen altıgenler ve bu altıgenlerin her bir köşesine denk gelen üçgenlerle oluşturulmuş altı köşeli yıldız motiflerinden gelişen geometrik bir kompozisyon bulunmaktadır.

Apsis kemerinin dışa doğru çıkıntı yapan kısmında, yatay şeritler halinde sıralanan eşkenar dörtgen motifleri yüzeyi, bir dolu bir boş şekilde doldurmaktadır. Bu eşkenar dörtgen motifli düzenlemenin alt kısmında ise yatay ve dikey şekilde birbirine paralel sıralanan daireler yer almaktadır. Bu dairelerden her birinin içi, birbirinin tekrarı şeklinde, ortadaki daha küçük bir daireden gelişen çizgilerle altı eşit parçaya bölünmüştür (Öztürk, 2018: 1590-1599).

2.9. Surp Stephanos Kilisesi

Surp Stephanos Kilisesi, şehrin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda Surp Vardan Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı bulunmaktadır. Surp Stephanos Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, yapım tekniği ve diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin XVI. ya da XVII. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülmektedir.

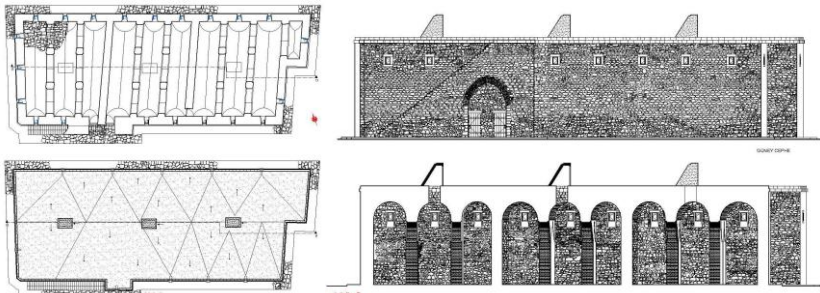
Şekil 67,68. Surp Stephanos Kilisesi Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kilise, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve naos kısmı pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Yarım daire şeklindeki apsisin iki yanında dikdörtgen planlı ve iki katlı pastophorion hücreleri bulunmaktadır. Kilise inşasında tuğla, yonu ve moloz taş kireç harcı ile birlikte kullanılmıştır. Kilisede onarıma yönelik herhangi bir bilimsel kazı çalışması yapılmamıştır (Şekil 4,66,68).

2.10. Miri (Arpa) Ambarı

Yapı, Eski Van Şehri'nin orta bölümünde tarihi Van Kalesi'nin kayalıklarına yakın bir bölgededir. Yapının, güneydoğusunda Çifte Kilise, güneybatısında Ulu Cami, kuzeybatısında Sarnıç, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi yer alır (Şekil 4, 69-72).

Eski Van Şehri'nin doğu girişini sağlayan Tebriz Kapısı'nın yol güzergâhında bulunan Miri Ambarı, doğu-batı doğrultusunda uzanarak dikdörtgen bir formda zemine oturmuştur. Yapının kitabesi olmadığı ve kayıtlarda yapı tarihi hakkında bir bilgi olmadığı için kesin olarak yapım tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak yapıda kullanılan malzeme, örgü tekniği ve diğer mimari özellikler dikkate alındığında, yapının XVII. yüzyılın sonu ya da XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı doğu-batı istikametinde 17.00x45.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir biçimde zemine oturmuştur. Ambar üç bölümden meydana gelmiştir. Yapıya giriş güney cephesinin batı tarafına doğru 4.00 m. genişliğindeki tuğla örgülü sivri bir kemer girintisi içine yerleştirilmiş, iki simetrik kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Bu kapılardan biriyle batı bölümüne, diğeriyle orta bölüme, orta bölümün güneydoğu köşesindeki bir kapı yardımıyla doğu bölümüne geçilir. Her bölüm yaklaşık olarak 12.00x14.50 m. ölçülerinden oluşmaktadır.

Şekil 69-72. Miri Ambarı Plan-Örtü Sistemi-Kesit ve Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

Ambarın her üç bölümü ikişerden dört adet 1.20x1.20 m. ebadındaki sütunları taşıyan üçer sivri kemer yardımıyla birbirinden ayrılmış üç sahanlı bir düzenleme göstermektedir. Bunlardan doğudaki bölümün kuzeydoğu köşesindeki dışa çıkıntı yapan 3.00x5.60 m. ölçülerindeki ek bir mekânla genişletilmiştir. Her bir sahanın üzeri kuzey-güney istikametine uzanan tuğla örgülü beşik tonoz ile kapatılmıştır. Düz damdan tahılın rahat bir şekilde boşaltılmasını sağlayan ve Van Sivil Mimarisinde çok kullanılan üç özel bölüm yer almaktadır. Yapının beden duvarları dışa çıkıntılı saçaklar yardımıyla düz dama geçiş yapmaktadır (Öztürk, 1998: 10-13), (Şekil 69-74).

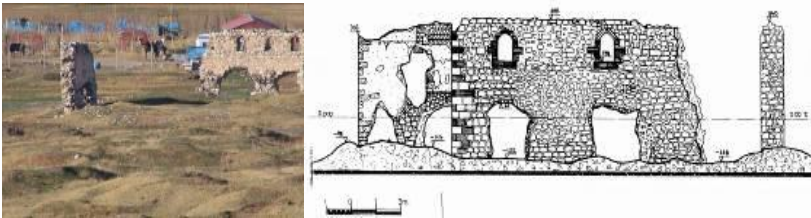

Şekil 73,74. Miri Ambarı Güneybatı Genel Görünüşü (Anonim-Ş. Öztürk)

2.11. Sinaniye Camii

Tarihi kayıtlara göre, Osmanlı dönemi Van Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın kethüdası Sinan Kethüda tarafından 1553-57 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir. Cami, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı eklemeler yapılmıştır.

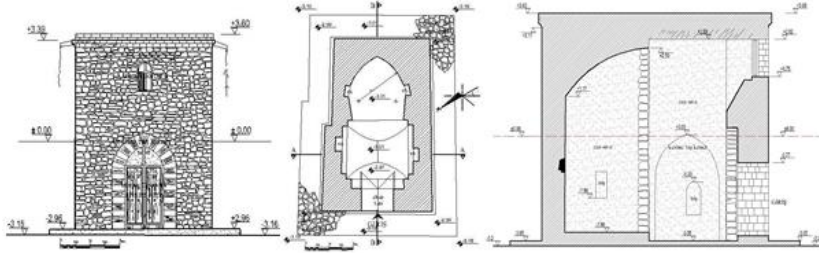
Cami, doğu-batı istikametine dikdörtgen planlıdır. Caminin çok az kısmı günümüzde mevcuttur. Güney duvarı ortasındaki mihrabın temel seviyesinde izleri kalmıştır. Batı duvarının kuzey köşesinde İki renkli düzgün kesme taş duvar kalıntıları mevcuttur (Öztürk, 1999: 14-19), (Şekil 4,75,76).

Şekil 75,76. Sinaniye Camii Genel Görünüşü ve Cephe Rölövesi (Ş. Öztürk)

2.12. Surp Diziranavor (Şapel) Kilisesi

Surp Diziranavor Kilisesi, Eski Van Şehri'nin güneyinde yer almaktadır. Kilise, şehrin Orta Kapı Mahallesi'nin güney yakasında bulunmaktadır. Yapının güneybatısında Kaya Çelebi Camii, kuzeydoğusunda Hüseyin Paşa Çifte Hamamı bulunmaktadır (Şekil 4,77-82), (Öztürk-Mutlu, 2000: 26-28). Surp Diziranavor Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge yoktur. Ancak yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XVII. yüzyılın sonu, ya da XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

Şekil 77-79. Surp Diziranavor Kilisesi (Şapel) Plan, Kesit ve Batı Cephesi (Ş. Öztürk)

Surp Diziranavor Kilisesi, 4.66x7.37 m. ölçülerinde, doğu-batı yönüne uzanan dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Yapı, kuzey cephesi yaklaşık olarak ortadan 0.27 m. içeriye doğru daralarak devam etmektedir. Kilisenin batı beden duvarının ortasında yer alan 1.30 m. genişliğindeki, bir kapı ile ana mekâna giriş sağlanmaktadır. Yapının iç mekânı 2.47x2.60 m. ölçülerinde doğu batı istikametine bir sivri beşik tonoz ile örtülüdür. İç mekânın kuzey, güney beden duvarlarında 0.20 m., batı duvarında ise 0.37 m. derinlikte, sivri kemerler ile çevrilidir.

Kuzey ve güney beden duvarlarının ortasında karşılıklı 0.30 derinlikte nişler yerleştirilmiştir. İç mekânın doğusunda yer alan apsisi bölümü 3.65 m. derinliktedir. Yuvarlak planlı apsisin güney ve kuzey duvarının ortasında karşılıklı olarak birer niş yerleştirilmiştir. İç mekânın aydınlatılması giriş kapısı üzerinde yer alan mazgal bir pencere ile sağlanmaktadır (Şekil 77-82). Sesin iç mekânda üniform bir şekilde yayılmasını sağlamak amacıyla yerleştirilen altı adet aks-i seda küpleri vardır. Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça yalın olup en hareketli cephesi, mekâna girişin sağlandığı batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m. genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla koruma altına alınmıştır. Giriş kapısı üzerinde 0.50x1.04 m.

ölçülerindeki sivri kemerli bir pencere yer alır. Kilisenin güney cephesi, 7.30 m., doğu cephesi ise 4.57 m. genişliğindedir. Kilisenin kuzey cephesi ise ortadan yukarıdan aşağıya doğu tek kademeli olarak inşa edilmiştir (Şekil 77-82). Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri itibariyle oldukça sadedir. Kilisenin dış ve iç duvarlarında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Şekil 80-82. Surp Diziranavor Kilisesi (Şapel) Önarım Öncesi ve Sonrası Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Surp Diziranavor Kilisesi'nde, düz toprak dam örtüsü 4.85x7.40 m. ölçülerinde doğu batı istikametinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir (Öztürk, 2000: 26-28).

2.13. Surp Paulos Kilisesi

Yapının kitabesi bulunmamasından dolayı hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, yapı malzemesi, yapım tekniği gibi teknik özellikler dikkate alındığında büyük olasılıkla XVII. yüzyılın sonu ya da XVIII. yüzyılın içinde inşa edildiği, 1844 depreminde oldukça hasar aldığı bilinmektedir (Uluçam, 2000: 63).

Yapının doğusunda Hüsrev Paşa Çifte Hamamı, kuzeybatısında Çifte Kilise, doğusunda Surp Stephanos Kilisesi bulunmaktadır. Günümüzde yapının apsis kısmının bir bölümü hariç diğer tüm bölümleri tamamen yıkıktır. Dikdörtgen planlı yapı, batıda narteks bölümü, ortada geniş bir naos mekânı ile doğuda dışa taşıntılı derin bir apsis ve her iki yandaki pastophorion hücrelerinden oluşmaktadır (Şekil 4,83-84). Yan duvarlarda sivri kemerlerle kapatılmış nişler bulunan uzantısına mekân doğu yarısında kubbe, batı yarısında ise tonoz ile örtülmüştür. Dışarıdan ışık almayan pastophorion hücreleri de beşik tonozla örtülmüştür. Güney duvarının batı aksında alçak bir kapı ile girilen bir niş yer vardır. Kuzey duvarında vaftiz nişi bulunmaktadır. Kürsünün bulunduğu alan kilise zemininden dört basamak daha yukarıdadır.

Kilisenin giriş kapısı batı duvarının ortasında yer alır. Batı duvarının dışında, kapının iki yanında yarım daire biçiminde bire niş vardır. Kilisenin iç bölümünde, Hz. Meyrem ve Aziz Palus, Aziz Petros havarilerinin resimleri ile donatılmıştır (Şekil 83, 84).

Şekil 83,84. Surb Paulos Kilisesi Planı ve Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

2.14. Kaya Çelebi Camii

Cami, şehrin güney surlarının Yeni Kapı mevkiinde bulunur. Cami, 1660 yılında Kaya Çelebi-zade Koçi Bey tarafından yapılmaya başlanmış ancak öldürülmesi üzerine daha sonraki yıllarda Cem Dedeoğlu Mehmet Bey tarafından cami inşaatı tamamlanmıştır (Uluçam, 2000: 5-57). Kaya Çelebi Camii, 16.20x16.20 m. ölçülerinde kare planlı tasarlanmıştır. Kuzeyde girişte beş gözlü son cemaat bölümü ve kuzeybatıda yapıya bitişik olarak inşa edilen kare kaideli bir minareden oluşmaktadır. Cami iç mekânı köşelerde tromplarla geçilen kubbe sekiz kemer yardımıyla içten tuğla dıştan ise yonu taş inşa edilen tek kubbe ile örtülüdür.

Şekil 85-87. Kaya Çelebi Camii Plan-Kesit ve Kuzeydoğu Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Giriş avlu zemininde olan ve yanlarda iki seki üzerine yerleştirilen altı sütunlu son cemaat yeri harim mimarisi ile tam bir uyum içerisinde. Pandantifler ile geçilen oval kubbeler sekizgen kasnakları ile dıştan basık görülmektedir. Kible duvarının ortasında 3.80x4.00 m. ebadında kalker taşından yapılmış abidevi mihrap yer

almaktadır. 1.00 m. genişliğinde 0.70 m. derinliğindeki beş kenarlı mihrap nişi burmalı, köşe sütuncelere dayanan üç dilimli kemer ile sonlanmaktadır (Şekil 4, 85-87).

Beşgen nişin alt ve üstünde mukarnaslar vardır. Bu mukarnaslardan sonra dört tarafta bulunan lotus ve aralarında gülbezekler, içleri de eşkenar dörtgene benzeyen rumilerle bezenmiştir. Burmalı sütunların kaidelerinin dış yüzeylerinde çarkıfelek, iç yüzeylerinde ise madalyonlar içerisinde sekiz kollu yıldızlar, başlıklara geçişte burmalı bilezik başlıklarda kare biçiminde mukarnas ve çeşitli şekillerde geometrik süslemeler yer almaktadır. Mihrabın her iki yanı ile üstü 1.50 m. genişliğinde gülbezeklerle süslenmiştir (Öztürk, 1996: 19, 20), (Şekil 85-87).

3.15. Çifte Kümbetler

Eski Van Şehri'nin güneyinde yer alan tarihi şehir mezarlığının kuzeyinde yer almaktadırlar. Benzeri mimari özelliklerde kümbetlerin kime ait olduğu dair tam olarak bilinmemektedir. Kümbetlerin bulunduğu alan zamanla Eski Van Şehri Mezarlığı haline dönüşmüştür (Şekil 4,88,89). Yapı üslubundan XVIII. yüzyılda yapıldıkları anlaşılmaktadır. Güneydeki kümbet 1789 yılında ölen Van Beylerbeyi Teymur Paşa'ya, kuzeydeki kardeşi Ahmed Paşa'ya veya Beylerbeyi Mehmed Emin Paşa'ya aittir (Kılıç, 1997: 232; Öztürk, 2020: 491-497; Demiroğlu, 1951: 553).

İkiz kümbetler yonu taştan sekizgen planlı baldaken planlı, çevresi açık olarak yapılmışlardır. Beldeken kümbetler sivri kemerlerle bağlı sekiz sütun konik kesme taştan inşa edilmiş külahlı taşımaktadır.

Şekil 88,89. Çifte Kümbetler Planı-Cephe ve Genel Görüntüsü (Ş. Öztürk)

Üzerleri sivri kemerlere oturan piramidal birer külahlı örtülmüştür. Yapıların zeminleri taş ile döşeli sanduka yoktur.

Tretuvar kesme taş malzeme ile sekizgen olarak yapılmıştır (Şekil 88, 89).

3.16. Horhor Cami

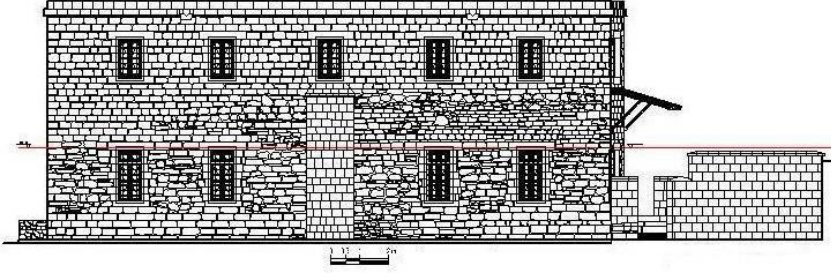
Horhor Cami, Eski Van Şehri'nin batı bölümünde yer almaktadır. Yapının batısında Horhor bahçeleri ve Yalı (İskele) Kapısı, doğusunda Abbas Ağa Camii, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi'nin sarp kayalıkları ile çevrelenmiştir (Şekil 4,90-92). Yapıya giriş doğu cephenin kuzey köşesindeki tek kanatlı bir kapı ile sağlanır. Caminin iç mekânı 9.40x17.50 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde gelişen dikdörtgen plana ve düz toprak dam örtülü bir yapıya sahiptir.

Şekil 90,91. Horhor Cami Plan ve Güneybatı Genel Görünüşü (Ş. Öztürk)

Yapının iç mekân aydınlatması güney beden duvarında alt ve üstte dörder, kuzey beden duvarında üstte dört, batı beden duvarında üstte iki ve doğu beden duvarında ise alt ve üstte ikişer toplam 18 adet dikdörtgen planlı metal korkuluklu pencereler ile sağlamaktadır. İç mekânın ortasında doğu-batı istikametinde yer alan iki adet kaide üzerine oturan üç adet sivri kemer yer almaktadır. Yapının dışa taşkın süslemeli mihrabı süsleme olarak oldukça dikkat çekmektedir. Yaklaşık 1.30 m. kalınlığındaki beden duvarlarının inşasında sıralı moloz taş, kapı, pencere, kemer, mihrap, oturma sekileri ve saçak bölümünde kesme taş kullanılmıştır.

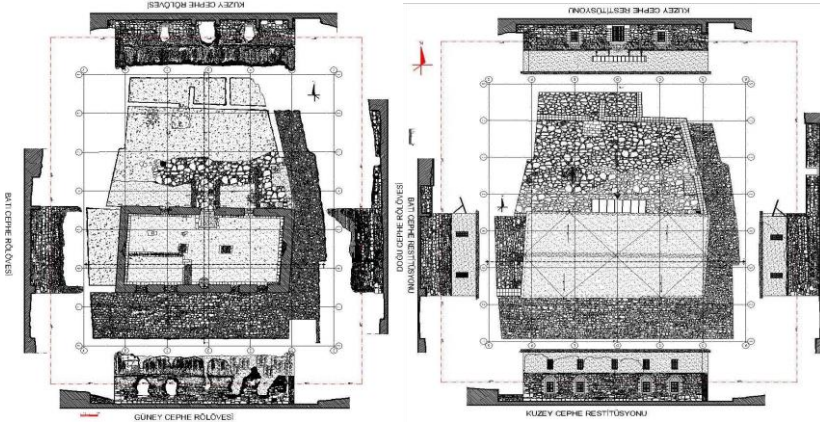
Geleneksel Van Sivil mimari özelliğinde inşa edilen caminin düz toprak damı, oturma sekileri ahşap mahfil katı ve taştan inşa edilmiş özgün ayakkabılık bölümleri ile Eski Van Şehri'ndeki diğer sekiz camiden farklılık göstermektedir. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyılın başlarındaki dini mimari özelliğinde inşa edilen yapı, 1915 yılına kadar hizmet vermiştir. Horhor Cami, 1910 yılında onarılarak ibadete açılmıştır (Öztürk, 2020: 1752-1760).

Şekil 92. Horhor Cami Güney Cephesi (Ş. Öztürk)

2.17. Abbasağa Camii

Eski Van Şehri'nde yer alan tarihi Abbasağa Camii, şehrin kuzeybatısında orta eğimli bir alanda dikdörtgen planlı doğu-batı istikametinde zemine kurulmuştur. Abbasağa Camii'nin batısında Horhor Cami, doğusunda Van Ulu Cami, kuzeyinde ise tarihi Van Kalesi yer almaktadır (Şekil 4, 93-96). Abbasağa Camii'nin hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Caminin mimari konumu, yapım tekniği ve mimari formu dikkate alındığında, XVIII. yüzyıl sonu ya da XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde inşa edilmiştir (Öztürk, 1996: 8).

Şekil 93,94. Abbasağa Camii Rölöve ve Restitüsyon Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)

Geleneksel bölge sivil mimarisi yapım malzemesi ve tekniğinde inşa edilmiş olan Abbasağa Camii'nin düz toprak tam sistemi tamamen yıkık olup beden duvarlarında ise ciddi statik yapısal sorunlar mevcuttur.

Abbas Ağa Camii'ne kuzey beden duvarının ortasındaki sivri bir kemer nişi içerisinde yer alan 1.40 m. genişlikteki çift kanatlı ahşap kapı yardımıyla iç mekâna giriş sağlanır. Giriş kapısı iç platformu 1.86x2.22 m. ölçülerinde 0.12 m. iç zemin kotundan daha düşük inşa edilmiştir. İç mekân, 9.23x18.69 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı doğu-batı istikametinde gelişen plandan oluşmuştur. Giriş kapısı aksı üzerinde güney beden duvarının ortasında yer alan mihrap nişi 0.64. derinlikte, 1.12 m. Genişlikte, yuvarlak planlı, köşelerdeki sütünceler ile yuvarlak bir kemer ile yonu kalker taşı kullanılarak şekillenmiştir. Mihrap nişi dıştan bir sıra tuğladan yuvarlak kemer ile çevrelenmiştir.

Mihrabın batısında yer alan minber platformu zemin kotundan üç basamak yüksek inşa edilmiştir (Şekil 87,88). Caminin ortasında yer alan iki adet benzer mimari özellikteki 1.10x1.10 m. ölçülerindeki kare yonu taşından inşa edilmiş ayaklar, kaideler üzerine yerleştirilen üç adet sivri kemer yardımıyla cami doğu-batı yönünde gelişen iki bölüme ayrılmıştır. Caminin güney, doğu, batı ve kuzey beden duvarları boyunca 0.45 m. yükseklikte, 0.48 m. genişlikte kalker yonu taştan oturma sekileri devam eder (Şekil 93-96).

Şekil 95,96. Abbasğa Camii Kazı Sonrası Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapının güney beden duvarında dört, kuzey beden duvarı üzerinde yer alan iki olmak üzere, toplam altı adet benzer mimari özelliklerde yonu taşta inşa edilmiş 0.80 m. genişlikte dikdörtgen formunda pencereler bulunur. Mahfil kotunda ise güney beden duvarında beş, doğu ve batı beden duvarlarında ise karşılıklı ikişer olmak üzere, toplam dokuz adet 0.60 m. genişlikte benzer mimari özelliklerde kuşkanat mazgal pencere yer alır.

Giriş kapısının doğusunda kuzey beden duvarına bitişik ve paralel olarak inşa edilen 1.00 m. genişliğindeki tek kollu ahşap bir merdiven ile ahşaptan imal edilmiş mahfil katına çıkış sağlanır. Caminin iç mekânındaki sesi düzenlemek amacıyla kuzey ve güney

beden duvarlarında yedi, doğu ve batı beden duvarlarında ise dört olmak üzere, toplam 22 adet aks-i seda küpleri beden duvarlar içerisine yerleştirilmiştir. Avlunun batı bölümüne yakın bir alanda kesme taştan inşa edilmiş bir su kuyusu mevcuttur. Abbasağa Camii'nin düz toprak damı 11.43x21.45 m. ölçülerindedir. Düz toprak dam kuzey ve güney yönüne doğru % 4 eğimlidir (Öztürk, 2019: 3409-3413), (Şekil 93-96).

Sonuç

XVI. ve XIX. yüzyıl Van mimarisi, Van İl merkez olmak üzere farklı yerleşim alanlarında değişik mimari eserlerden (kale, kilise, cami, köprü vb.) oluşmaktadır. Merkez Van Kalesi ve Eski Van Kenti'ndeki yaşanan birçok olumsuzluğa rağmen günümüze kadar varlığını tamamen ya da kısmen koruyan mevcut dini, askeri ve sivil mimari eserler araştırma konusu olarak incelenmiştir. Osmanlı mimarisinin klasik dönemi ile gerileme dönemleri arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi, sosyal yapısının tüm özellikleri, XVI ve XIX. yüzyıl Van'daki mimari eserlerinde görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki Van bölgesi sosyal-kültürel, mimari yapı, üslup, malzeme ve yapım tekniği olarak İran Büyük Selçuklu kültürel yapısında etkilenmiştir. Osmanlı dönemi XVI. yüzyıldaki bazı mimari eklemelerin yapıldığı Ulu Cami ve Kızıl Cami XII. yüzyıl mimari yapılarındandır. XVI. ve XIX. yüzyıl Van mimari eserler değişik dönemlerde bölgeyi gezen birçok seyyah, gezgin ve bilim adamlarının dikkatini çekmiş yerli ve yabancı araştırmacıların tarafından incelenmiştir. Ortaçağ kent plan düzenlenmesi anlayışta inşa edilen Eski Van Şehri ve Kalesi surları tahkim edilmiş savunma eksenli bir kent konumundadır. Doğu, batı ve güneyi surlar ile kuzeyi ise Van Kalesi sarp kayalıkları ile çevreli Eski Van Şehri oldukça önem arz etmektedir.

Dini, sivil ve askeri mimarının homojen olmayan yapılanması ile Müslüman ve Hristiyan mimari eserler ile donatılı olan Eski Van Şehri, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü ile kardeşçe bir yaşam asırlar boyu devam etmiştir. Teba-i sadıka olarak bilinen Hristiyan-Ermeni halkı ile Müslüman-Türk halklarının kullandığı geleneksel sivil mimarisinde gerek form ve gerekse fonksiyon olarak hiçbir farklılığa neden olmamıştır. Eski Van Şehri ve Van Kalesi'ndeki yaşam İlk Çağ'dan itibaren 1915 yılına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. 1915-18'de yaşanan işgal ve sonrasında şehir ve kaledeki mimar yapıların büyük bir bölümü yıkılarak yaşam sona ermiştir. 1918'den sonra kent yapılaşması Eski Van Şehri'nin dışına özellikle doğudaki

Erek Dağı ile Eski Van Şehri arasında gelişerek bugünkü Van şehrinin temelini oluşturmuştur.

Eski Van Şehri ve Kalesi ise kendi kaderlerine bırakılarak doğanın ve defincilerin olumsuz etkisi altında kalarak başta geleneksel düz toprak dam ve kerpiç yapılı sivil mimarlık yapıları yok olmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarda İstanbul Üniversitesi'nin yaz aylarında yaptığı bilimsel kazı çalışmaları ise kısıtlı ve onarıma yönelik olmadığından istenilen sonuç elde edilememiştir.

2000 yılının başlarından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Van Valiliği ve Van yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin girişimleri ile inceleme konusu olan mevcut 22 adet yapının Van Müzesi başkanlığında bilimsel araştırma kazısı yapılarak tüm yapıların rölöve, restitüsyon, restorasyon, rekonstrüksiyon ve koruma amaçlı imar planı hazırlanmıştır. Uygulama projeleri hazırlanan Van Kalesi, Süleyman Han Camii, Horhor Camii, Saray Kapısı, Kaya Çelebi Camii, Surp Diziranavor (Şapel) Kilisesi, Hüsrev Paşa Külliyesi (Cami, Medrese, Kümbet, İmaret, Şadırvan) onarım çalışmaları tamamlanarak günümüzde kültür turizmine hizmet vermektedir. Diğer mimari yapıların onarım çalışmaları ise farklı kurumlar tarafından devam etmektedir.

İnceleme konusu olan mimari yapıların kısmen ya da tamamen ayakta olması ve yapımında kullanılan tuğla, kaba-ince yonu ve moloz taş yapım tekniği ile inşa edilmesi günümüze kadar ayakta kalmaları ve onarımlarını mümkün olmaktadır. Bu yapılar dışındaki diğer mimari yapıları tamamı kerpiç malzeme ile inşa edilmesi ve temel seviyesine kadar yıkık olması ayrıca, Van Gölü su kotunun zaman zaman yükselmesi ve şehirdeki tüm su kanallarının (kehriz) iletişim güzergâhlarının yıkık olması Eski Van Şehri'nin tümünün onarılmasının oldukça zor olduğunu ortaya koymaktadır. Son yarım asır içerisinde çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından Eski Van Şehri ve Kalesi'ndeki Orta Çağ XVI. ve XIX. yüzyıl mimari eserlerinde yapılan araştırma, kazı ve koruma çalışmaları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Van Kalesi ve Eski Van Şehri'ndeki mimari eserleri geçmiş ve bugünkü durumunun tespiti, kazı ve onarım çalışmaları ile koruma, tanıtmaya ve gelecek kuşaklara aktarılması için bir farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Akşener, H. S. (1996). *Van'dan Vaniköy'e*. İstanbul: Mapsan Matbaacılık.
- Akşener H. S. (2010). *Van'dan Vaniköy'e 2*. İstanbul: Gökyüzü Yayınları.
- Aslanapa, O. (1973). Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (5), 1-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34603/382120>.
- Aslanapa, O. (1999). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bachman, W. (1913). *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Belli, O. (2007). *Tarih Boyunca Van*. İstanbul: Fener Lok. Turizm Denizcilik.
- Demiroğlu, F. (1951). Van Abideleri. *Tarih Hazinesi 1/11*, Van: (Yayınevi Yok).
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Eyice, S. (1999). İstanbul'da Son Devir Bizans Mimarisi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 19, ss. 49-51). <https://islamansiklopedisi.org.tr/müellif/semavi-eyice>
- Evliya Çelebi. (1993). *Seyahatname. C. III-IV*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Günel, M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Van Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Açından Bir Bakış*. İstanbul: Biber Tanıtım.
- Hovannısiyan, R. G. (2016). *Tarihi Kentler ve Ermeniler VAN*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kal'a-i Seng-i Van*, Topkapı Sarayı Arşivi, E. 9487.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarında Van (1548-1648)*. Van: Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Köker, O. (2005). *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakıf Yayınları.
- Mangaltepe, İ. (2009). *Seyahatlerin Gözüyle Van (XIX. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Meriç, R. M. (1965). *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Öney, G. (1976). *Türk çini sanatı*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2008). *Kale Üstü Sarnıcı Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu*, Van.
- Öztürk, Ş. (2007). *Van Kalesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu*, Van.
- Öztürk, Ş. (2011). *Süleyman Han Camii*. İstanbul: RNA İletişim.
- Öztürk, Ş. (1996). *Van-Ahlat ve Adilcevaz Tarihi Camileri Rölöve Proje Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öztürk, Ş. (2012). Van Kalesi'nde Bir Dini Mimarlık Örneği: Süleyman Han Camii Restorasyon Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18 (28), 36-54.
- Öztürk, Ş. (2016). Gevaş Tarihi Selçuklu (Hişet) Mezarlığı Çevre Düzenleme Çalışması. *IV. Çevre-Tasarım Kongresi 05-06 Mayıs 2016 Erciyes Üniversitesi* (s. 1-14).
- Öztürk, Ş. (2002). Van İç Kale Tarihi Ambarı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 31-50.
- Öztürk, Ş. (2002). *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Öztürk, Ş. (2001). Eski Van Şehri ve Kalesi'ndeki Sarnıç. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 87-113.
- Öztürk, Ş. (2005). Van-The City Entertaining The Development, Migration And Architecture Of Van City Between Its Foundation And 1930. *XXII. World Congress of Architecture Uia 2005*, İstanbul, (s. 91).
- Öztürk, Ş. (1998). Mimari Açından Tarihi Van Evleri. *Dünyada Van Dergisi*, 12, 26-28.
- Öztürk, Ş. (2015). Van Yerel Mimarisi (Van Kalesi-Eski ve Günümüz Van Şehri). *Yıldız Teknik Üniversitesi/Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ortak Öğrenci Çalışması*, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2004). Turkuaz Denizin Coğrafyasında Van: Eski Van Şehri. *TMMOB Mimarlık Dergisi*, (317), 52-56.
- Öztürk, Ş.-Mızrak, A. (2001). Eski Van Şehir Surları. *Mimarlık ve İç Mimarlık Görsel Sanatlar Dergisi*, (102), 32-41.
- Öztürk, Ş. (2019). Eski Van Şehri Kızıl Camii Kazı-Rölöve-Restitüsyon ve Restorasyon Proje Uygulaması Hakkında Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65).
Erişim:
http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2019_6/2019_6_OZTURK_S.pdf

- Öztürk, Ş. (2020). Eski Van Şehri'ndeki Türbe ve Kümbetler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (73). Erişim:<https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt13/sayi73pdf/3-sanat-sanattarihi-arkeoloji-mimari/ozturk-sahabettin.pdf>
- Öztürk, Ş. (2018). Eski Van Şehri Horhor Camii Kazı ve Restorasyonu. *Dicle Üniversitesi I. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu, 04-06 Ekim 2018, Diyarbakır* (s. 1753-1772).
- Öztürk, Ş. (1999). Sinaniye, Abbas Ağa ve Horhor Camileri. *Dünyada Van Dergisi, Van Valiliği Yayınları*, (22), 14-19.
- Öztürk, Ş. (2019). Van Abbas Ağa Camii Kazı-Koruma ve Uygulama Projesi Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 14 (6). Erişim: <http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2019-6/2019-6-OZTURKS.pdf>
- Öztürk, Ş. (2019). An Excavation, Survey, Restitution and Restoration Project For Abbas Ağa Mosque, a Mud-Brick Religious Building in Old Van City, *Kerpic'19-Earthen Heritage, New Technology, Management 7th International Conference Köyceğiz, Muğla Turkey, 05-07 September 2019*, (s. 619-638).
- Öztürk, Ş. (1998). Miri Ambarı. *Dünyada Van Dergisi, Van Valiliği Yayınları*, (15), 10-13.
- Öztürk, Ş. ve Güzel, E. (2005). Eski Van Şehir'indeki Vardan Kilisesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 69-84.
- Öztürk, Ş. ve Mutlu, M. (2000). Eski Van Şehri'nde Bir Şapel. *Dünyada Van Dergisi*, (21-22), 25-28.
- Öztürk, Ş. (2020). *Van Hüsrev Paşa Külliyesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Süleyman Sabri Paşa. (1960). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbulalar*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Taner, T. M. (1988). Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1987. *X. Kazı Sonuçları Toplantı*, Ankara.
- Taner, T.M. (2000). Tuşpa-Van Kalesi Demirçığ'ın Gizemli Başkentindeki Araştırma ve Kazılar. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller*. İstanbul: Van Belediyesi Başkanlığı Yayınları.
- Top, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.

- Top, M. (2010). Van Gölü Havzası'ndaki Ortaçağ ve Osmanlı Kaleleri, *19. Kaleli Kentler Sempozyumu, 08-11 Ekim 2009, Bursa*, (s. 190-253).
- Top, M. (2010). Van'ın Kültürel Mirasının Korunması ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme: Eski Van Örneği, *V. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu, 09-13 Haziran 2009, Van*, (s. 299-310).
- Türkoğlu, S. (1996). Topkapı Sarayı Arşivindeki Van Resmi *Van*. Ankara: (Yayınevi Yok)
- Uluçam, A. (1995). Eski Van'da Selçuklu İzleri. *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*, 25-27 Nisan 1994, Konya.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Uluçam, A. (2000). *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.

